

Univerzita Karlova
Fakulta tělesné výchovy a sportu
Katedra kinantropologie

**Tragédie anglického fotbalu v osmdesátých letech
20. století**
Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Marek Waic, CSc.

Vypracoval:

Matouš Štědrý

Praha, červen 2023

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracoval samostatně pod vedením prof. PhDr. Marek Waic, CSc a uvedl jsem všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, dne

.....

Podpis

Evidenční list:

Souhlasím se zapůjčením své bakalářské práce ke studijním účelům. Uživatel svým podpisem stvrzuje, že tuto bakalářskou práci použil ke studiu a prohlašuje, že ji uvede mezi použitými prameny.

Jméno a příjmení:

Fakulta / katedra:

Datum vypůjčení:

Podpis:

Poděkování

Chtěl bych poděkovat hlavně vedoucímu mé bakalářské práce panu prof. PhDr. Marek Waic, CSc, za to, že mě vedl při vypracování práce a postupně mě nasměroval až do cílové rovinky. Převážně mu děkuji za čas a trpělivost, kterou se mnou měl.

Abstrakt (česky)

Tato bakalářská práce je věnovaná fotbalovým událostem z prostředí anglického fotbalu, ke kterým došlo v osmdesátých letech 20. století. Práce se zaměřuje na analyzování příčin vzniků těchto tragédií, jako je Hillsborough a Heysel, a zkoumá, jak se tyto události staly, jakou mají souvislost s chuligánstvím a jakým způsobem ovlivnily bezpečnost na stadionech.

Název práce: Tragédie anglického fotbalu v osmdesátých letech 20. století

Cíl práce: Cílem práce je analýza událostí, které se odehrály v osmdesátých letech 20. století. Jde o finálový zápas na stadionu Heysel a semifinálový zápas na stadionu Hillsborough. Práce se zabývá příčinami a následky tragédií a tím, jakým způsobem sportovní organizace zamezily tomu, aby se podobné události už opakovaly.

Metody: Ve své práci jsem vycházel z analýzy dostupných zdrojů, jako jsou novinové články, internetové články, dokumenty a knihy, které se tomuto tématu věnují.

Klíčová slova: anglický fotbal, fanoušci, organizace zápasu

Abstract (English)

This Bachelor thesis focuses on football events in the English football environment that occurred in the eighties of the 20th century. The thesis analyzes the causes of these tragedies, such as Hillsborough and Heysel, and examines how these events happened, how they relate to hooliganism and how they have affected safety on stadiums.

Title: Disasters of the English football in the eighties of the 20th century

The aim of the work: The aim of the thesis is to analyse the events that took place in the eighties of the 20th century. It concerns the final match at Heysel Stadium and the semi-final match at Hillsborough Stadium. The thesis looks at the causes and consequences of these tragedies and how sports organisations have prevented similar events from happening again.

Methods: My thesis was based on analysis of available sources such as newspaper articles, internet articles, documents and books that deal with this topic.

Keywords: English football, fans, organization of matches

Obsah

Úvod.....	8
1. Historie anglického fotbalu	10
1.1. Vývoj fotbalu v Anglii	10
1.2. Význam fotbalu v Anglii	12
1.3. Fotbalové chuligánství v Anglii	12
2. Tragédie na stadionu Heysel.....	15
2.1. Liverpool FC.....	16
2.1.1. Nejvýznamnější úspěchy Liverpoolu FC	16
2.1.2. Problémy spojené s Liverpoolem FC.....	17
2.2. Juventus FC.....	18
2.2.1. Nejvýznamnější úspěchy Juventusu FC	19
2.2.2. Problémy spojené s Juventusem FC.....	19
2.3. Popis události na stadionu Heysel v Bruselu.....	20
2.4. Následky a reakce na tragédii	30
3. Tragédie na stadionu Hillsborough	35
3.1. Popis události na stadionu Hillsborough v Sheffieldu	35
3.2. Vyšetřování tragédie Hillsborough	42
Závěr.....	48
Seznam použitých informačních zdrojů	50

Úvod

Slovo fotbal jako celosvětově známý pojem a fenomén. Hra, která je známá po celém světě, a trůfám si říct, že se jedná i o nejoblíbenější sport. Jen samotné Mistrovství světa v Qataru, které se konalo na konci roku 2022, sledovalo téměř 3,5 bilionu lidí. S fotbalem se kromě radostných událostí pojí ale i tragédie. V osmdesátých letech 20. století se anglický fotbal ocitl v krizi. Tragické události, ke kterým došlo na stadionech po celé zemi, vyústily v zásadní změny v organizaci a bezpečnosti sportovních akcí. Události jako Hillsborough a Heysel se staly symbolem nebezpečí a násilí, které se kolem fotbalu tehdy vyskytovalo.

Tématem bakalářské práce jsou právě události, které se odehrály v osmdesátých letech 20. století a měly zásadní dopad na fotbalovou kulturu a bezpečnost při sportovních událostech. Konkrétně se jedná o tragédii na stadionu Heysel v Bruselu, ke které došlo 29. května 1985 před finálovým utkáním mezi týmy Liverpool FC a Juventus FC, v té době se ještě nazýval Pohár mistrů evropských zemí, dnes je znám jako Liga mistrů UEFA. Druhá katastrofa na stadionu Hillsborough, k níž došlo 15. dubna 1989 během semifinálového utkání mezi Liverpool FC a Nottingham Forest na stadionu Hillsborough v Sheffieldu.

V této práci se věnuji převážně podrobné analýze a detailnímu popisu těchto událostí, kde se snažím ukázat, proč a jakým způsobem se odehrály. Zabývám se příčinami katastrofy, jako jsou špatná organizace stadionu, nesprávná bezpečnostní opatření, výskyt protiprávních projevů chuligánství a chyby při plánování a řízení akce. Dále se věnuji dopadům této události na fotbalovou kulturu, bezpečnost při sportovních akcích a na společnost jako celek.

Jako jeden z hlavních pramenů používám přímé záznamy pořizené na stadionech, dokumenty spojené s tragédiemi, výpovědi svědků a postižených obětí katastrofy.

V rámci této práce také zjišťuji, jaké kroky byly podniknuty po tragédiích, aby se zabránilo podobným událostem v budoucnu. Analyzuji změny, které byly provedeny v organizaci a bezpečnostních opatřeních.

Závěrem této práce je uvedení použitých pramenů při zpracování této práce, zhodnocení odpovědnosti za vznik tragédie, co bylo podniknuto pro nápravu a jaké jsou oblasti bezpečnosti a organizace sportovních akcí. Tato práce může být přínosem pro

sportovní organizace, bezpečnostní složky a další subjekty, které se zabývají organizováním sportovních akcí a zajištěním bezpečnosti diváků.

1. Historie anglického fotbalu

1.1. Vývoj fotbalu v Anglii

První zmínky o fotbalu se z nejstarších dochovaných pramenů datují do šedesátých let 19. století, kde za kolébku fotbalu můžeme považovat právě Anglii. Kdybychom nahlédli do historie lidstva, dříve než o fotbalu bychom se měli bavit o vzniku míčových her.

„První písemné zprávy o kopané ve středověku nacházíme ve Francii, Itálii a zejména v Anglii. Kopaná v Anglii se hrála většinou v ulicích měst a na vesnicích. Počet hráčů na jedné straně dosahoval někdy až několika set. Byl to v podstatě boj o míč s cílem dopravit jej do některé městské brány. Vzhledem k tomu, že byl přítom poškozován soukromý i veřejný majetek, byla hra zakazována městskými i královskými dekrety“ (Navara et al., 1986).

První popis fotbalového zápasu v Anglii napsal William FitzStephen asi v roce 1170. Zaznamenává, že při návštěvě Londýna si všiml, že „po večeri všichni mladí z města vyjdou na hřiště, aby si zahráli velmi oblíbenou hru s míčem“. Poukazuje na to, že každý obchod měl svůj vlastní fotbalový tým. „Starší, otcové a bohatí muži přijíždějí na koních, aby sledovali soutěže svých juniorů v jejich módním sportu s mladými muži; a zdá se, že v těchto starších vzbuzuje rozruch přirozeného tepla tím, že to vidí“ (<https://spartacus-educational.com/Fhistory.htm>).

Obyvatelé Londýna v roce 1314 sepsali supliku královskému dvoru, aby se s divokými míčovými hrami skončilo. Král Edward II. žádosti vyhověl. V archivu Anglické fotbalové asociace je uložena listina, v níž se píše: „Jelikož je ve městě veliký hluk způsobený srocováním při velkém, z čehož může povstat mnoho špatností, které Bůh zapovídá, rozkazujeme a zapovídáme jménem královským pro budoucnost pořádání takových zápasů ve městě pod trestem vězení.“ Zákaz zřejmě příliš nezabral. V roce 1331 Edward III. nepovolil hrát v ulicích kolem Westminsteru, neboť tím byla rušena zasedání parlamentu. Královským nařízením z roku 1348 mohlo být porušení zákazu hrát fotbal potrestáno vězením (https://sksenovfotbal.wbs.cz/historie/Z_HISTORIE_FOTBALU.pdf).

Vznik dnešního fotbalu má kořeny v Anglii 16. století. Tamní soukromé střední školy (*public schools*) v té době začaly žáky nutit ke sportu. Každá ze škol však používala vlastní pravidla odrážející místní podmínky (velikost hřiště apod.), pravidla se navíc postupně měnila. Postupně vykrystalizovaly dvě hlavní formy fotbalu. V jedné verzi pravidel (používané např. v Rugby, Marlborough či Cheltenhamu) hráči míč po hřišti přenášeli rukama, ve druhé verzi (např. na Etonu, Harrow, Westminsteru či Charterhouse) se upřednostňovalo kopání do míče (<https://fotbalhistorie.7x.cz/rubriky/pocatky-fotbalu>).

V roce 1862 jeden z učitelů v Uppinghamu, John Charles Thring, publikoval svůj vlastní soubor pravidel:

1. Branka je vstřelena, kdykoli míč projde brankou čarou a pod tyč, s výjimkou vhození rukou.
2. Ruce mohou být použity pouze k zastavení míče a jeho položení na zem před nohy.
3. Kopy musí směřovat pouze do míče.
4. Hráč nesmí kopat do míče, když je ve vzduchu.
5. Není povoleno zakopávání nebo kopání patou.
6. Kdykoli je míč kopnut za postranní praporečky, musí jej vrátit hráč, který jej kopl, z místa, kde minul praporečkovou čáru, v přímé linii směrem ke středu země.
7. Když je míč kopnut za brankovou čáru, musí být odkopnut z této čáry jednou ze stran, jejichž branka je.
8. Žádný hráč nesmí stát do šesti kroků od vykopávače, když vykopává.
9. Hráč je „mimo hru“, jakmile je před míčem, a musí se co nejdříve vrátit za míč. Pokud míč kopne jeho vlastní strana kolem hráče, nesmí se jej dotknout, kopnout nebo postoupit, dokud jej nejprve neodkopne jedna z druhé strany nebo dokud ho jedna z jeho vlastních stran nedokáže kopnout na úrovni s ním nebo před ním.
10. Není povoleno žádné vrážení, když je hráč „mimo hru“; tedy v okamžiku, kdy je míč za ním.

Thring zveřejnil svá pravidla pod názvem *Nejjednodušší hra*. Některým učitelům se tento nenásilný přístup líbil a několik škol přijalo Thringova pravidla. Později se tato pravidla použila při reformě Cambridgeských pravidel, která vedla k první modifikaci fotbalových pravidel v dějinách (<https://spartacuseducational.com/Fcambridge.htm>).

První fotbalový klub vznikl roku 1855 v Sheffieldu a anglická fotbalová asociace The Football Association byla založena v roce 1863. O osm let později, v roce 1871, se konal první ročník nejstarší fotbalové soutěže světa, tj. *The Football Association Challenge Cup* (zkráceně *FA Cup*). Tato soutěž se v Anglii hraje dodnes. Přes počáteční spory ohledně profesionalismu a amatérismu se Anglický svaz stal na počátku 20. století jedinou oficiální institucí zaštiťující nově vzniklý sport. Paralelně vznikaly fotbalové svazy i v dalších částech Spojeného království – v roce 1873 ve Skotsku, 1876 ve Walesu a 1880 v Irsku. V roce 1885 dostal fotbal téměř stejnou podobu, pod kterou ho známe dnes (<http://www.ifhof.com/wn/history.asp>).

1.2. Význam fotbalu v Anglii

Fotbal je v Anglii srovnáván s náboženstvím, pro mnohé je fotbal daleko více než jen pouhým sportem. Navzdory tomu, že slovo fotbal se stalo celosvětovým fenoménem, hlavně kvůli soutěžím, jako je mistrovství světa. Nikdo nemá fotbal tak rád jako občané Anglie.

Podle *Sekota (2008)* je fotbal v tomto smyslu chápán jako téměř náboženská instituce využívající rituály a obřady k posilování společenských hodnot. Pomocí této teorie významně přispívá k socializaci mladých lidí ve sféře soutěživosti a patriotismu. Představitelé vrcholového fotbalu se stávají nositeli modelových rolí a jsou středem obdivu a úcty.

1.3. Fotbalové chuligánství v Anglii

Moderní chuligánství má své kořeny v Anglii od počátku šedesátých let 20. století. Proto je poměrně náročné určit přesný rok, kdy se fotbalové chuligánství poprvé objevilo. Užitečným měřítkem může být vznik skupiny extrémních fanoušků, růst jednotlivých

chuligánských gangů, které kromě vazby na fotbalový tým získaly vlastní identitu a dohromady vytvořily chuligánskou scénu.

Pojmenování chuligán (*hooligan*) vzniklo v 19. století v Londýně podle irské imigrantské rodiny jménem Hooligan či Houlihan, která byla známá svým asociálním chováním. Později se slovo chuligán začalo používat jako všeobecný termín pro jakékoliv kriminální či výtržnické chování. A v souvislosti s fotbalovým chuligánstvím se tento pojem začal užívat přibližně od 60. let 20. století pro popis asociálních či antisociálních aktivit příznivců jednotlivých fotbalových klubů (*Smolík, 2008*).

Fotbalové chuligánství bývá někdy označováno za „britskou nemoc“ („British Disease“). Jsou v něm rozšířené různé „rituály“ při povzbuzování, přípravě na násilné střety, při přijímání do gangu, při nakládání s ukořistěnými věcmi soupeřících gangů apod. Fotbalové chuligánství se promítlo i do textů písní, a to především skinheadských a punkových hudebních skupin (*Mareš et al., 2004*).

Fotbalové chuligánství se začalo projevat především v Anglii v průběhu 60. let a eskalovalo v 80. letech. Bylo spojené se sledováním fotbalových zápasů a s jevy, jako je například vniknutí diváků na fotbalová hřiště, házení předmětů na hrací plochu i na samotné fotbalové hráče; verbální konflikty a vulgární gesta ústící v agresi mezi chuligány a rozhodčím, chuligány a hráči či mezi chuligánskými skupinami navzájem; projevy extremismu, nepokoje, vandalství (například ničení vlakových souprav, vytrhávání sedaček na stadionu, ničení oplocení na stadionu), výtržnosti atp. (*Smolík, 2008*).

Fotbaloví chuligáni tvoří party (tlupy) většinou mladých příznivců, kteří přicházejí na fotbalové stadiony s hlavním cílem vyvolat konflikt nebo bitku s jinými podobnými partami soupeřova týmu. V 90. letech 20. století začíná být trendem po celé Evropě střetávání se těchto chuligánských skupin (desítky až stovky příznivců) mimo fotbalové stadiony, a to většinou na sídlištích nebo na předem vytipovaných místech, která jsou pro to ideální (např. místa v přírodě, hřiště, dálniční odpočívadla atp.) (*Smolík, 2008*).

Menšinu v publiku tvoří právě chuligáni, kteří mají touhu rvát se, bohužel právě tato menšina ovlivňuje pohled na obyčejného diváka nejvíce. Odlišení osob, které se nacházejí na stadionu, je zásadní. V tomto kontextu vymezujeme tři velké skupiny:

1. fotbalové diváky,
2. fotbalové fanoušky,
3. fotbalové chuligány.

1. První skupina, tedy fotbaloví diváci, jsou pasivní pozorovatelé hry, kteří nejsou ovlivněni rivalitou obou týmů, a na utkání tudíž pohlíží zcela neutrálně. Takovýto divák nesleduje zpravidla pouze fotbalová utkání, ale i jiné sportovní hry a další sporty. Tak jako u jiných nespportovních představení fotbalového diváka zajímá děj a výsledek podívané. Divák není spjatý s konkrétním klubem, nenosí jeho symboly a ani se s klubem neztotožňuje. Není tedy zaujatý, což u fotbalového diváka zvyšuje objektivní hodnocení hry i jednotlivých výkonů (na rozdíl od fotbalových fanoušků a chuligánů). Zápasy ale často sleduje pasivně, tedy zprostředkovaně díky médiím (televize, internet, rozhlas, tisk apod.). Pro fotbalového diváka je divadelní představení na stejné úrovni jako fotbal, protože z obou odchází spokojen a se silným prožitkem získaným z průběhu hry (*Mareš et al., 2004*).
2. Druhou skupinou jsou fotbaloví fanoušci. Fotbalový fanoušek je vázán prostřednictvím oblíbeného mužstva či konkrétního oblíbeného hráče. Fanoušek má jistá očekávání k průběhu zápasu (tedy požaduje výhru svého podporovaného klubu) a díky identifikaci s mužstvem prožívá úspěchy i neúspěchy klubu. Fanoušek více prožívá například nepotrestaný faul na „vlastního“ hráče a i mnohem bouřlivěji reaguje. Fotbal je pro fotbalového fanouška většinou jediným oblíbeným sportem. Fotbaloví fandové svoji identifikaci prezentují hlavně oblečením, jako například replikami dresů, klubovými šálami, kšiltovkami, tričky, vlajkami, odznaky apod. Princip fandovství je založen na faktu, že při fotbalových zápasech vzniká určitý druh rivality, přičemž se příznivci jednoho týmu stávají skupinou s vlastní identitou a brání se proti těm, kteří ji narušují, tedy proti fanouškům soupeře. Charakteristické dělení u fotbalového fanouška je na „MY“ (fanoušci klubu, dresu, barvy) a „ONI“ (fanoušci jiných týmů/klubů) (*Mareš et al., 2004*).
3. Třetí skupinou jsou fotbaloví chuligáni, kteří se sdružují ve skupinách tvořených většinou mladými militantně agresivně orientovanými „příznivci“. Ti přicházejí na

fotbalové stadiony či do jejich okolí s primárním cílem vyvolat konflikt či bitku s jinými obdobnými skupinami soupeřova týmu či bezpečnostními složkami (pořadatelé, policií). Tyto skupiny (party, kluby, gangy) mají vlastní názvy, kterými se vymezují proti neorganizovaným skupinám i vůči jiným uskupením. Některé z těchto part jsou velice dobře organizovány a nesjednocují je pouze klubová rivalita a nenávisť k nepřátelským chuligánským skupinám, ale i politické, rasové, náboženské, národnostní, regionální nebo sociální motivy. Svoji totožnost fotbaloví chuligáni prezentují především streetwearovým oblečením oblíbených značek, tetováním, vlajkami, šálami s motivy typickými pro určitou chuligánskou skupinu, webovými stránkami apod. Fotbalové chuligánství se promítlo i do textů písní hudebních skupin, především skinheadských a punkových (*Mareš et al., 2004*).

Chceme-li se pokusit o charakteristiku chuligánství, potom vycházíme z následujících projevů:

- vniknutí na hrací plochu
- násilné výtržnosti (střet s policejní nebo pořadatelskou službou, apod.)
- vandalismus (ničení zázemí stadionu – trhání sedaček a jejich následné házení, ať už na hrací plochu, či na jiné přihlížeující)
- konflikt s užitím fyzického násilí (vůči chuligánům, fanouškům, hráčům, členům realizačního týmu soupeřova mužstva, setkáváme se i s případy, kdy chuligáni ohrožují diváky a hráče svého vlastního týmu (*Sekot, 2006*))

Právě v osmdesátých letech 20. století byla problematičnost spojená s nebezpečím fotbalového chuligánství největší. Agresivní chování chuligánů vyústilo právě rokem 1985 v Bruselu při finálovém zápase Pohárů mistrů evropských zemí v neštěstí známé jako tragédie na stadionu Heysel, které se budu v této práci věnovat (*Smolík, 2008*).

2. Tragédie na stadionu Heysel

Tragédie na stadionu Heysel se odehrála 29. května 1985 v Bruselu, jednalo se o finále Pohárů mistrů evropských zemí, dnes známe jako Liga Mistrů UEFA, mezi anglickým Liverpoolem FC a italským Juventusem FC.

2.1. Liverpool FC

Liverpool je anglický fotbalový klub založený v roce 1892, jenž je jedním z nejúspěšnějších klubů v anglickém fotbalu (<https://www.footballhistory.org/club/liverpool.html>).

V roce 1893 Liverpool FC vstoupil do Football League, dnes známe jako Premier League. Klub hrál na stadionu Anfield Road, který zůstal domovským stadionem klubu dodnes. Liverpool v prvních desetiletích své existence nebyl příliš úspěšný a hrál hlavně druhou ligu.

V 60. letech 20. století se však klub dostal do první ligy a začal sbírat první úspěchy. V sezoně 1972/73 získal Liverpool svůj první titul v nejvyšší anglické lize. Po této výhře následovala éra úspěchů, která trvala až do konce 80. let (<https://www.footballhistory.org/club/liverpool.html>).

2.1.1. Nejvýznamnější úspěchy Liverpoolu FC

Během své historie až do roku 1985 Liverpool FC získal mnoho prestižních trofejí. Zde jsou některé z nich:

- Liga mistrů UEFA (5): 1977, 1978, 1981, 1984, 2005,
- Pohár UEFA (3): 1973, 1976, 2001,
- Superpohár UEFA (1): 1977,
- Pohár vítězů pohárů UEFA (1): 1973,
- Anglická liga (18): 1901, 1906, 1922, 1923, 1947, 1964, 1966, 1973, 1976, 1977, 1979, 1980, 1982, 1983, 1984, 1986, 1988, 1990,
- FA Cup (7): 1965, 1974, 1986, 1989, 1992, 2001, 2006,
- Ligový pohár (8): 1981, 1982, 1983, 1984, 1995, 2001, 2003, 2012,

- Charity Shield (15): 1964*, 1965*, 1966, 1974*, 1976, 1977, 1979, 1980, 1982, 1983, 1984, 1986, 1988, 1989, 1990 (* sdílený titul) (Hughes 2018).

2.1.2. Problémy spojené s Liverpoolem FC

Před tragédií na stadionu Heysel v roce 1985 měl Liverpool FC velmi problematický vztah s chuligány. Fanoušci Liverpoolu byli známí pro své násilné a agresivní chování, což často vedlo k násilnostem na stadionech a v okolí měst, kde hrál klub své zápasy.

Chuligánství spojené s Liverpoolem začalo být problematické již v 60. letech. Fanatictí příznivci Liverpoolu se obvykle nazývají „Urchins“, který za svou domovinu považovali jednopatrovou tribunu „The Kop“, umístěna za brankou naproti Anfield Road End, která dodnes patří k nejlegendárnějším fotbalovým tribunám. Byla totiž postavena v roce 1906 jako odměna fanouškům poté, co Liverpool získal druhý ligový titul (<https://www.thisisanfield.com/2022/07/naming-the-kop-multi-coloured-seats-the-history-of-all-4-stands-at-anfield/>). Kromě toho podle *Williams (2010)* byl Liverpool chudé město plné „otrhaných uličníků a zanedbaných odpadků, kde děti tíží hlad a hygiena“. Znamé pomluvy značí, že místní obyvatelé jsou opilci, nemajetní chudáci z cizích zemí, kteří město v roce 1892 napadli.

Název „Urchins“ je prý převzat ze sociokulturního prostředí přístavního města Liverpool. Charakteristickými znaky lidí v Liverpoolu se stávají drogy a opíjení se. Slovo „Urchins“ se tedy používá jako identita názvu chuligánské skupiny Liverpool FC.

Zajímavostí je „Merseysidské derby“, které se odkazuje na fotbalové utkání mezi týmy Everton a Liverpool, jedná se o dva největší kluby ve městě Liverpool. Pojmenování vzniklo z názvu hrabství Merseyside, ve kterém se město Liverpool nachází. V minulosti se jednalo o spíše přátelské derby, a to kvůli velkému počtu rodin ve městě, které fandily jak Evertonu, tak i Liverpoolu. Jako jedna z mála výjimek kluby neprosazovaly úplnou segregaci fanoušků. Bylo na denním pořádku, že fanoušci byli náhodně rozmístěni po celém stadionu <https://alvin-almazov.com/soccer-eng/merseyside-derby/>.

V 80. letech se situace zhoršila a liverpoolská fanouškovská skupina známá jako „The Boot Boy“ se stala jednou z nejvíce „proslulých“ chuligánských skupin v Anglii.

Tato skupina byla známá pro své násilné a agresivní chování na stadionech, když například házela kameny, sklenice a další předměty na fanoušky soupeřů a útočila na policisty. Fanoušci Liverpoolu také často cestovali do zahraničí a účastnili se násilností na mezinárodních zápasech (https://ualresearchonline.arts.ac.uk/id/eprint/7612/6/Bootboys_Catalogue_LR.pdf).

Chuligánství spojené s Liverpoolem vedlo k tomu, že klub byl několikrát potrestán za nevhodné chování svých fanoušků. Například v roce 1981 byl Liverpool FC potrestán za násilnosti během zápasu proti Tottenhamu Hotspur FC a musel hrát své následující dva zápasy bez diváků (Hughes, 2018).

Tragédie na stadionu Heysel v roce 1985 byla vrcholem problémů spojených s chuligánstvím Liverpoolu. Po této tragédii se klub musel zaměřit na zlepšení bezpečnosti na stadionu, zápasech a na prevenci násilí ze strany svých fanoušků.

Obr. 1: Znak Liverpool FC 1985 a 2023

2.2. Juventus FC

Italský fotbalový klub Juventus FC byl založen v roce 1897 v Turíně. Jedná se o jeden z nejúspěšnějších klubů v Itálii a také jeden z nejpopulárnějších klubů v Evropě (Wilson, 2018),

V raných letech klub hrál přátelské zápasy a účastnil se amatérských turnajů. První oficiální zápas se konal v roce 1900 proti Amatori Torino a Juventus vyhrál 1:0. V prvních letech se klub potýkal s finančními problémy a v roce 1905 byl dokonce nucen pozastavit svoji činnost. Nicméně o rok později byl klub obnoven a během následujících let se stal jedním z nejlepších týmů v Itálii. Název pochází z latinského „mládí“. První fanoušci

klubu začali Juventus označovat výrazem dáma (italsky la Signora). V počátcích 20. století navíc fanoušci začali používat přízvisko „stará“ (italsky Vecchia) jako žert kvůli výskytu zkušenějších starších hráčů, kteří v týmu působili. Tak tedy vznikla přezdívka „la Vecchia Signora“, která se do češtiny přeložila a ujala jako „stará dáma“ (<https://www.procje.cz/juventus-stara-dama>).

V průběhu 20. let 20. století Juventus získal své první italské tituly a stal se dominantním týmem v italském fotbale. V roce 1923 se klub přestěhoval na nový stadion v Turíně, který byl později pojmenován po prezidentu klubu Vittoriu Pozzu. Po druhé světové válce se Juventus vrátil do vrcholového fotbalu a získal další tituly v italské lize. V roce 1957 klub dokonce získal svůj první titul v Evropském poháru. V 70. a 80. letech se Juventus stal jedním z nejúspěšnějších klubů v Evropě. V roce 1985 získal svůj první titul v nejprestižnější klubové soutěži v Evropě, Lize mistrů UEFA (Digby, 2015).

2.2.1. Nejvýznamnější úspěchy Juventus FC

Juventus FC v průběhu své historie získal mnoho úspěchů, zejména v období před rokem 1985. Následuje podrobný přehled úspěchů Juventus FC do roku 1985:

- Liga mistrů UEFA (1): 1985
- Pohár vítězů pohárů UEFA (1): 1984
- Italská liga (20): 1905, 1926, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1950, 1952, 1958, 1960, 1961, 1967, 1972, 1973, 1975, 1977, 1978, 1981, 1982
- Italský pohár (8): 1938, 1942, 1959, 1960, 1965, 1979, 1983, 1984
- Italský Superpohár (2): 1984, 1985 (Wilson, 2018).

2.2.2. Problémy spojené s Juventusem FC

Do roku 1985 se tým Juventus FC potýkal s různými problémy, zejména se jednalo o chuligánství a korupci, která byla v italském fotbale známá.

Co se chuligánství týče, Juventus FC byl pověstný pro svoji fanouškovskou skupinu zvanou „Drughi“ (v italštině „přátelé“). Tato skupina byla často spojována s

násilím a vandalismem a v roce 1980 byla dokonce rozpuštěna italskou vládou. V roce 1984 došlo k incidentu, kdy fanoušci Juventus FC napadli fanoušky rivalizujícího klubu Torino FC a způsobili jim řadu zranění (*Guilianotti, 1994*).

Podle italských novin (*Stampa Sera, 1980*) byl Juventus FC spojován s korupcí převážně v období 70. a 80. let 20. století, kdy byl zapleten do několika korupčních skandálů. V roce 1971 byl klub potrestán za úplatek ve výši 120 000 liber, který byl nabídnut rozhodčímu. V roce 1980 byl Juventus FC obviněn z úplatkářství v souvislosti s utkáním proti AC Milan. V roce 1982 byl klub opět obviněn z korupce poté, co bylo odhaleno, že několik hráčů bylo podplaceno, aby ovlivnili výsledek utkání.

Obr. 2 Znak Juventus FC 1985 a 2023

2.3. Popis události na stadionu Heysel v Bruselu

Tragédie Heysel se stala 29. května 1985 na Heyselském stadionu Bruselu v Belgii. Jedná se o jednu z největších tragédií spojených s fotbalem, když během finálového utkání mezi Liverpoolem FC a Juventusem FC došlo k násilným střetům mezi fanoušky obou týmů. Tyto střety vedly až k protržení plotu a následnému zřícení zdi, což způsobilo smrt 39 lidí a více než 600 osob utrpělo zranění (https://bleacherreport.com/articles/321751-the-dark-shadow-of-heysel?comment_id=1756277).

Podle vyjádření UEFA z roku 1985 jsou níže sepsané faktory, které společně vedly k tragédii na Heyselu:

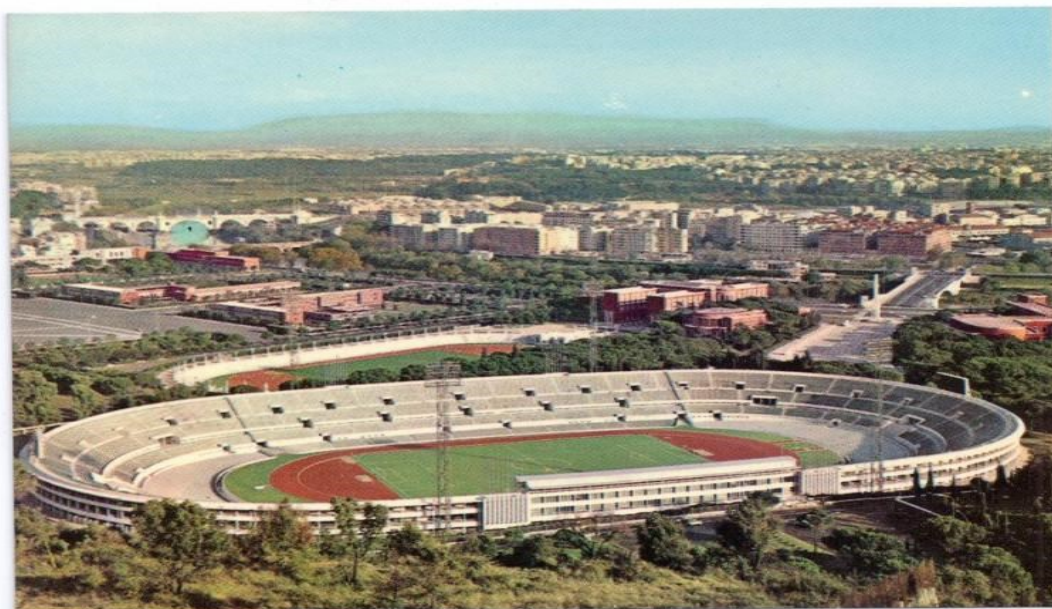
- Konfliktní atmosféra mezi fanoušky: Fanoušci obou týmů měli dlouhodobý historický konflikt, který se vyhrocoval během zápasů. Před zápasem docházelo ke střetům a provokacím, což napětí ještě zvyšovalo.
- Špatné zabezpečení stadionu: Heyselský stadion nebyl dobře zabezpečen a byl špatně připraven na takové množství fanoušků. Vstupní brány byly nedostatečné a ploty nebyly dostatečně pevné.
- Pití alkoholu: Mnoho fanoušků před zápasem pilo alkohol a byli pod jeho vlivem, což mohlo způsobit ztrátu sebekontroly a agresivní chování.
- Nedostatečné oddělení fanoušků: Fanoušci Liverpoolu FC a Juventusu FC byli umístěni na stejné straně stadionu, což vedlo k tomu, že byli blízko sebe a mohli se snadno střetnout.
- Špatné řízení zápasu: Organizace zápasu byla špatná a při zhoršujícím se chování fanoušků nebyly přijaty adekvátní kroky ke kontrole situace. Policisté byli nedostatečně vybaveni a nebyli kvalitně připraveni na zvládnutí násilností (https://bleacherreport.com/articles/321751-the-dark-shadow-of-heysel?comment_id=1756277).

Pokud se chceme detailněji zaměřit na jednotlivé faktory, musíme se přenést do 13. června 1984. Mnoho lidí si to neuvědomuje, ale v tento den byl vybrán stadion Heysel v Belgii pro finálové utkání Ligy mistrů UEFA. Podle interních zaměstnanců UEFA byl stadion Heysel v prvotřídní kvalitě, aby mohl hostit jedno z nejdůležitějších utkání dané fotbalové sezony, avšak nic nebylo dále od pravdy. Stadion Heysel byl původně otevřen v roce 1930, do roku 1985 prošel několika rekonstrukcemi a úpravami:

- v roce 1948 byla přidána nová tribuna na jižní straně stadionu,
- v roce 1953 byly přidány další tribuny na východní a západní straně,
- v roce 1984 byl stadion upraven pro pořádání finále Ligy mistrů UEFA, kdy byla instalovaná nová zvuková a světelná technika.

Obr. 3: Stadion Heysel pro finále Ligy mistrů UEFA 1985

Obr. 4: Stadion Olimpico pro finále Ligy mistrů UEFA 1984

Zde si můžeme porovnat fotky stadionu pro jednotlivé ročníky finálových utkání Ligy mistrů UEFA za rok 1984 a 1985. Můžeme si všimnout úrovně kvality jednotlivých stadionů na pořízených fotkách.

Podle kontroly spojené s finálovým utkáním Ligy mistrů UEFA v roce 1985 stadion Heysel prošel 3 kontrolami stadionu od 13. června 1984 až po 29. května 1985:

- březen 1985: proběhla inspekce stadionu ze strany UEFA s cílem posoudit jeho vhodnost pro konání finálového utkání Ligy mistrů UEFA. Už v té době panovaly

obavy o bezpečnost infrastruktury stadionu, zejména o stav betonu použitého při jeho výstavbě.

- 24. května 1985: Pět dní před finále navštívil stadion belgický soudce, aby provedl bezpečnostní inspekci. Doprovázeli ho zástupci UEFA, belgické fotbalové federace a vedení stadionu. Během této inspekce soudce zaznamenal několik bezpečnostních problémů, včetně nedostatečného oplocení a přeplněnosti některých částí stadionu.
- 29. května 1985: Ráno v den finále provedla delegace UEFA, jejíž součástí byl její prezident Jacques Georges a zástupci Liverpool FC i Juventus FC, závěrečnou inspekci stadionu. I přes určité obavy se zápas mohl uskutečnit podle plánu.

Pro porovnání stadionu Olimpico, kde se hostilo finálové utkání v roce 1984, prošel hned 6 důkladnými kontrolami, které trvaly alespoň pár hodin. Stadion Heysel prošel 3 kontrolami, kde nejdelší nepřesáhla ani 29 minut (<https://www.youtube.com/watch?v=lh6hotX4ZHc>).

Hned po semifinálových utkáních si představitelé klubů stěžovali na volbu stadionu pro finále Ligy mistrů. V oficiálním pozápasovém rozhovoru řekl hlavní trenér Liverpoolu FC, Joe Fagan: „Nebudeme hrát nejdůležitější zápas sezony na takovém stadionu, je ostuda, že UEFA něco takového vůbec dopustila.“ Stížnosti obou klubů však ze strany UEFA nebyly vyslyšeny. Mnozí experti se dodnes domnívají, že se jednalo o korupci a úplatkářství ze strany UEFA. Tato tvrzení však nikdy nebyla ani potvrzena, ani vyvrácena.

Španělské kluby Barcelona FC a Real Madrid FC dokonce nabídly, aby UEFA zvolila jejich stadiony, které v posledních pěti letech byly po kompletní rekonstrukci. Jednalo se o stadion Camp Nou (Barcelona FC) a stadion Santiago Bernabéu (Real Madrid FC). Z neznámého důvodu se UEFA přesto rozhodla, že se finálové utkání bude konat právě na stadionu v Bruselu (*Witness History - The Heysel Stadium Disaster, 2015*).

Obr. 5: Stadion Santiago Bernabéu a stadion Camp Nou, 1984

Zájem fanoušků o finále Ligy mistrů UEFA byl enormní, za pouhé 3 dny se vyprodaly všechny vstupenky, které se postupně doprodávaly na černém trhu. Jednalo se o největší utkání v sezoně 1984/1985 s očekávanými 60 000 příznivci. Nutno dodat, že bylo prodáno více lístků, než byla celková kapacita stadionu Heysel. V 80. letech totiž většina míst byla pro stání. Lístek tedy obsahoval pouze příslušnou tribunu, a ne jako dnes, jak jsme zvyklí, číslo řady a sedadla. Právě toto dovolilo organizaci UEFA prodat více lístků, než byla celková kapacita (*Witness History - The Heysel Stadium Disaster, 2015*).

Organizování fanoušků je rozhodně hlavní příčinou vzniku tragédie, na obr. 7 si můžeme všimnout, jak UEFA rozdělila fanoušky a příznivce týmů do jednotlivých částí stadionu. Za zmínku zde stojí, že téměř všechna místa na stadionu byla, jak jsem již uváděl, pro stání. Severní a jižní tribuna byly pro neutrální fanoušky a příznivce z Belgie. Východní tribuna byla rozdělena na část O, N a M, což bylo pouze pro příznivce a fanoušky Juventus FC. Západní tribuna byla rozdělena na část Y, X a Z, kde část Y a X byla pouze pro příznivce a fanoušky klubu Liverpool FC a z nepochopitelného důvodu UEFA uvolnila část Z pro neutrální fanoušky a příznivce.

Ve všech utkáních na neutrální půdě platí pravidlo, aby se spolu fanoušci protějších týmu co nejméně potkávali, proto je organizování fanoušků ve většině případů dle schématu: severní a jižní tribuna pro neutrální příznivce, celá západní tribuna pro jeden tým a celá východní tribuna pro tým druhý. Ve finálovém utkání na stadionu Heysel tomu tak nebylo. Právě proto v mých očích je organizace stadionu tou největší příčinou vzniku tragédie.

Podle vyjádření se UEFA rozhodla pro volbu sektoru Z jako neutrálního z důvodu obav založených na domněnce, že fanoušci Liverpoolu nezaplní v dostatečném počtu všechny sektory, protože to mají do Bruselu daleko. Vzhledem k tomu, že se lístky vyprodaly za pouhé 3 dny, považují toto zdůvodnění za nedostačující.

Podle historiků z BBC došlo v organizaci UEFA ke korupci a úplatkářství, kdy UEFA rozprodala vstupenky do sektoru Z převážně italským cestovním společností s cílem naplnit kapacitu stadionu, sektor Z se skládal z 85 % z fanoušků Juventus FC a zbylých 15 % tvořili neutrální příznivci. To, že fanoušci ze sektoru Z budou sdílet společnou tribunu a budou přitom odděleni od liverpoolských fanoušků pouze drátěným plotem, se na vstupence neuvádělo. Tato informace byla podle pozápasových rozhovorů s oběťmi dokonce zatajena, aby se mohly vstupenky prodávat se zvýšenou sazbou. Na obr. 7 můžeme vidět organizaci stadionu podle UEFA.

Obr. 6: Organizace fanoušků na stadionu Heysel pro finálové utkání Ligy mistrů UEFA 1985

První známky komunikace mezi fanoušky Liverpoolu FC ze sektoru X s fanoušky Juventus FC ze sektoru Z začaly hodinu před utkáním, kdy již byly tribuny zaplněné

fanoušky. Nutno dodat, že jediné oddělení sektorů bylo pomocí drátěného plotu, který můžeme vidět na obr. 8, a 8 bruselskými policisty. Pouze 8 policistů, kteří měli za úkol ubránit sebe spolu se sektorem X před několika tisíci podnapilých a podle italského tisku i zdrogovaných anglických fanoušků.

Obr.7: Oddělení sektoru X a Z

Bruselská policie uvedla, že mezi sektory bylo 20 členů policejní jednotky, kteří se měli starat o pořádek a bezpečnost, 12 policistů se ale zabývalo vyšetřováním krádeže hotovosti ve stánku s párky v rohlíku, kde se jednalo o ukradenou částku 22 €.

Z živých záznamů (<https://www.youtube.com/watch?v=5qpDvhPGUE0&t=64-1s>) je jasně vidět, že se atmosféra v hledišti každou minutu zhoršovala. Od nadávek se pomalu přešlo k házení lahví a kamenů. Právě bortící se stadion v Heyselu přinesl fanouškům Liverpoolu neomezenou municí, zde máme potvrzení, v jakém stavu se stadion opravdu nacházel. Když jsou na tribunách doslova několikacentimetrové kousky rozpadajícího se zdiva, můžeme vyhodnotit, že stadion opravdu nebyl připravený pro hoštění finále Ligy Mistrů. I přes snahu policejních sil se fanoušci Liverpoolu FC dostali přes drátový plot a od fanoušků Juventus FC je dělilo jen pár metrů. Reakce v podobě útěku fanoušků Juventus FC se dala očekávat, jelikož poměr sil byl hodně nevyvážený, na obr. 8 si můžeme všimnout náporu davu fanoušků Juventus FC na zeď sektoru Z, která se stane pro mnohé osudnou.

Obr. 8: Fanoušci Liverpoolu FC se probíjeli do sektoru Z, fanoušci Juventus FC natlačeni na zeď ve snaze utéct

Někteří z fanoušků Juventus FC už v této situaci umírají udušením. Z obr. 8 si můžeme všimnout, že se pár fanouškům podařilo zdolat stěnu a vyhnout se tak tlačícímu se davu. Fotografie je pořízena pár minut před katastrofou. Stěna, která je naposledy rekonstruována před více než 50 lety, nevydrží nátlak fanoušků Juventus FC a zborší se. Po celou dobu probíhají v sektoru Z potyčky mezi fanoušky. Ze sektoru Z se stává skoro až válečné území, kde se bojuje o holé přežití.

Francesco Casula, jeden z fanoušků Juventus FC, uvedl, že se přišel pouze podívat se svým synem na největší fotbalové utkání roku 1985. O den později viděl v televizi záznam sebe, jak drží svého 11letého mrtvého syna v náručí. Právě jeho syn byl nejmladší oběť ze 39 lidí, kteří 29. května 1985 přišli o život. Incident byl živě vysílán kvůli enormnímu zájmu do celého světa.

Obr. 9: Francesco Casula se svým mrtvým synem (11)

Pohár trpělivosti přeteče právě v okamžiku, kdy stěna spadne. Na druhé straně stadionu jen přihlížející fanoušci Juventus FC nevydrží napětí a rozhodnou se reagovat. Nejdříve jednotlivci, poté až desítky fanoušků se dostávají přes plot a barikády na hrací plochu. Naštěstí je tento výpad zastaven, jelikož mezitím na stadion přijely další policejní jednotky, které měly za úkol za každou cenu oddělit fanoušky Juventus z východní tribuny od sektoru Z. Zde můžeme vyzdvihnout zásah policejních jednotek, kteří aspoň v tomto případě předešly ještě horší situaci.

Toto vše se děje před utkáním, týmy se celou dobu rozvíčují v tunelu a čekají na povel od pana rozhodčího k vystoupení na hrací plochu. Podle kapitána Juventus hráči ani realizační tým nevěděli, co se mezitím na tribunách děje. Prvně se to dozvěděl Juventus až od trenéra, který dostal od organizátorů UEFA za úkol uklidnit juventuské fanoušky, kteří už byli mezitím zahráni zpátky do svých sektorů. Právě kapitán Juventus (Gaetano Scirea) byl jeden z prvních, kteří viděli, co se na stadionu opravdu děje. Podle jeho slov: „Bylo jako ve válečné zóně.“ Juventuský kapitán byl ten hlavní faktor spolu s policejními silami, který přiměl juventuské fanoušky, aby se nesnažili opustit svůj fanouškovský sektor a nezapojovali se do běsnění na protější straně stadionu (*Witness History - The Heysel Stadium Disaster, 2015*).

Situace na stadionu se konečně uklidnila natolik, že se sešlo vedení UEFA, bruselští organizátoři, zástupci policejních jednotek a týmů Juventus FC a Liverpool FC. Jednalo se o tom, zda se bude finálové utkání vůbec hrát. Po půlhodinové debatě, jak se z pozdějších rozhovorů pro anglický a italský tisk dozvídáme, oba týmy nastoupit do

zápasu odmítly. Utkání se nakonec i přes jejich neochotu stejně uskutečnilo. Rozhodné slovo měli právě organizátoři UEFA, kteří se domnívali, že když se utkání neodehraje, vypukne v ulicích Bruselu ještě větší chaos než na stadionu. Po více než 90minutovém zpoždění zazněl úvodní hvizd, který znamenal začátek utkání. Liverpoolský kapitán (Phil Neal) komentoval: „Když začal zápas, okolí jsem nevnímal, soustředil jsem se jen na zápas samotný. Až v letadle jsem si uvědomil, že na jedné straně se policie snažila celých 90 minut zápasu zneutralizovat fanoušky Juventus FC a na druhé straně probíhaly lékařské zákroky a boj o holé životy lidí, co se přišli podívat, jak kopeme do balonu.“

Při tragédii na stadionu Heysel zemřelo 39 lidí, 32 Italů, 5 Belgičanů, 2 Francouzi a 1 Angličan. Více než 600 lidí bylo vážně zraněno. Utkání skončilo ve prospěch Juventus FC, který vyhrál 1:0 po vymyšlené penaltě, kterou proměnil v 58. minutě utkání Michel Platini. Pro Juventus FC se jednalo o první titul v Lize mistrů UEFA, který měl sladkohořkou příchut' s ohledem na okolnosti, které se na stadionu staly.

Mark Lawrenson, obránce týmu Liverpoolu, poskytl rozhovor (*OTB Sports Radio, 2021*), ve kterém zmiňoval, že kolem 5. minuty musel střídat vzhledem k tomu, že si vyhodil rameno a byl tajně převezen do nemocnice, kde byl po celou dobu zamčen v pokoji a před jeho pokojem byla ozbrojená ochranka. Toto opatření bylo provedeno z důvodu, že místní nemocnice byly plné obětí právě ze stadionu Heysel. Policie a zdravotníci se proto obávali, že někdo anglického obránce pozná, takže mu sundali dres a zakryli při převozu obličej, aby nedošlo k případnému vyrovnávání účtů stylem „oko za oko, zub za zub“.

Chaos nastal těsně po zápase, když fanoušci Juventus FC napadli týmový autobus Liverpoolu FC s hráči a realizačním týmem uvnitř. Všechno musela řešit belgická policie, která nakonec doprovázela autobus až na letiště, kde už na tým Liverpool FC čekalo připravené letadlo (*BBC - Alan Hansen: Player and Pundit, 2014*).

Belgické policejní jednotky se mezitím staraly o co možná nejrychlejší a nejbezpečnější přepravu anglických fanoušků z města Bruselu. Výjimka ze zákazu vrátit se do Bruselu měli jen ti, kteří mohli dokázat, že jsou v Bruselu ubytováni. Belgická policie stanovila podmínku, že se musí zbavit dresů a šál podporujících Liverpool FC, aby se předešlo možným incidentům. Fanoušci se vraceli na vlastní nebezpečí a valná většina se raději rozhodla nechat kufr kufrem a co možná nejrychleji opustit Brusel (*BBC - Alan Hansen: Player and Pundit, 2014*).

2.4. Následky a reakce na tragédii

Celý svět, včetně médií a fanoušků, z incidentu, který se stal 29. května 1985 na stadionu Heysel, vinil fanoušky Liverpoolu FC. V médiích se nejčastěji ozývaly výrazy jako: angličtí vrazi, zabijáci, rudá zvířata (English murderers, assassins, red animals). UEFA, hlavní organizace fotbalu, sdílela prohlášení, že za celou tragédii jsou odpovědni pouze fanoušci Liverpoolu FC (*BBC - Alan Hansen: Player and Pundit, 2014*).

Den po tragédii zástupce náčelníka londýnských hasičů Gerry Clarkson byl vyslán do Bruselu, aby provedl kontrolu stadionu. Našel hned několik nedostatků, hlavně pilíře na zdi, která se stala pro několik lidí osudnou, protože od základů postavená špatně. V rozhovoru pro (*Witness History - The Heysel Stadium Disaster, 2015*) Gerry Clarkson uvedl znění své závěrečné zprávy, která však byla anglickou vládou potlačena: „Zdá se mi, že pravda není v tomto případě uvedena, jak jsem zmiňoval, neschvaluji jakoukoli formu chuligánství, ale smrt podle mého názoru lze z velké části přičíst otřesnému stavu toho stadionu. Stadion byl nezpůsobilý k tomu, aby se na něm konal fotbalový zápas. Lešení, které podpíralo dav, se potýkalo s tragickým stavem bariér, výztužné tyče v betonu byly odhalené a nemohly zadržet žádný větší tlak. Zeď byla odsouzená k pádu.“

Následky této tragédie ovlivnily celý sport a vedly k významným změnám v oblasti bezpečnosti stadionů, chování fanoušků a celkového vnímání fotbalu, a to zejména fotbalu anglického.

Ihned po události byly všechny anglické kluby suspendovány z evropských soutěží na 5 let (Liverpool FC na 6 let). Toto opatření bylo přijato Evropskou fotbalovou unií jako trest za násilné chování anglických fanoušků. I přesto, že se provinil pouze Liverpool FC, zákaz platil pro všechny anglické kluby. Důvodem bylo známé násilnické chování anglických fanoušků na stadionech. Organizace UEFA se bála, že by se podobný incident opakoval, avšak mohli bychom se ptát, zda bylo rozhodnutí spravedlivé. Tento zákaz měl své důsledky v podobě zhoršení fotbalové a ekonomické úrovně soutěže, protože spousta elitních hráčů odešla hrát právě do Itálie, Španělska či Německa, jelikož se nemohli na 5 let účastnit Ligy Mistrů. Rozhodnutí o zákazu podpořila i sama tehdejší premiérka Spojeného království Margaret Thatcherová, která se jednak rozhodla bojovat za vyšší bezpečnost na stadionech a jednak požadovala přísnější opatření (*z archivu The Guardian, 2004-10-31*).

Margaret Thatcherová poskytla ohledně tragédie na stadionu Heysel vyjádření v Dolní sněmovně dne 3. června 1985: „Belgické úřady a UEFA vedou formální vyšetřování přípravy zápasu a neštěstí. Nepochybně podají zprávu o tom, do jaké míry byly dodrženy mezinárodně dohodnuté pokyny a opatření pro bezpečnost diváků. Nemůžeme předjímat výsledek těchto šetření, ale musíme si uvědomit, že na evropských fotbalových zápasech docházelo po mnoho let k hrozivým násilnostem, na nichž se bohužel velkou měrou podíleli angličtí fanoušci. Za těchto okolností vláda přivítala původní rozhodnutí fotbalové asociace stáhnout anglické kluby z účasti v evropských soutěžích v příští sezoně a plně chápeme následné rozhodnutí UEFA zakázat anglickým klubům účast v evropských soutěžích na dobu neurčitou a považujeme ho za správné. Toto odstoupení dává anglickým fotbalovým orgánům příležitost zavést účinná opatření v boji proti násilí a přesvědčit o tom ostatní země. Události v Bruselu z minulého týdne však jasně ukázaly, že je nyní zapotřebí více. Budu s fotbalovými orgány naléhavě projednávat návrhy na zavedení praktického opatření členských systémů, ať už na klubové, nebo národní úrovni, návrhy na mnohem větší počet zápasů na všechny vstupenky a přísnější kontroly nebo v některých případech zákaz návštěvy diváků. Uznávám, že taková opatření by znamenala radikální změnu způsobu, jakým je fotbal v této zemi provozován, ale radikální změna je nutná, má-li fotbal přežít jako divácký sport a mají-li být anglické kluby opět vítané v zahraničí“ (<https://www.ukpol.co.uk/margaret-thatcher-1985-statement-on-the-heysel-stadium-tragedy/>).

V následujících letech Thatcherová a její vláda iniciovaly několik opatření a reforem zaměřených na snížení násilí na fotbale:

1. Fotbalový zákon z roku 1986 – tento zákon se zaměřoval na zlepšení bezpečnosti na fotbalových stadionech a potírání násilí ve fotbale. Prvky fotbalového zákona z roku 1986:
 - 1.1. Sedadlové uspořádání: Zákon předepisoval, že všechny stadiony musí být vybaveny sedadly pro všechny diváky. Tímto opatřením se mělo minimalizovat riziko násilí mezi fanoušky, protože sedadla jim poskytovala větší oddělení a snižovala kontakt mezi rivalizujícími skupinami (Vojkovský, 2018).
 - 1.2. Bezpečnostní opatření na stadionech: Zákon stanovil přísné požadavky na bezpečnostní opatření na fotbalových stadionech. Kluby byly povinny zajistit

dostatečný počet východů, nouzových východů a zábran na stadionu. Tím se zlepšila evakuace a minimalizovalo riziko útlaku v případě nebezpečí.

1.3. Právomoci policie: Zákon rozšířil pravomoci policie při potírání násilí na sportovních akcích. Policisté dostali větší pravomoci k zajištění pořádku a prevence násilných konfliktů mezi fanoušky. Bylo jim umožněno použít sílu, pokud byla nezbytná k udržení pořádku (*UK Legislation, 1986*).

1.4. Trestní stíhání: Zákon také posílil trestní stíhání jedinců zapojených do násilných činů na fotbalových stadionech. Byly zavedeny přísnější tresty pro ty, kteří se podíleli na násilí, včetně možnosti uložení zákazu vstupu na stadiony (*UK Legislation, 1986*).

2. Fotbalový průkaz - Thatcherová prosazovala zavedení fotbalového průkazu (Football Membership Scheme), který vyžadoval, aby fanoušci předložili průkaz při vstupu na stadion. Tento průkaz identifikoval fanoušky a mohl být použit k zakázání vstupu násilnickým jedincům na stadiony. Podrobnosti o opatření (*z archivu The Guardians, 2004-10-31*):

2.1. Registrace fanoušků: Fotbalový průkaz vyžadoval od fanoušků registraci u jejich klubu. Fanoušci museli vyplnit žádost a poskytnout osobní údaje, včetně jména, adresy a fotografií. Kluby měly povinnost udržovat seznam registrovaných fanoušků (*z archivu The Guardian, 2003-05-23*).

2.2. Vydání průkazů: Po schválení registrace fanoušků klubem byl každému fanouškovi vydán fotbalový průkaz. Tento průkaz obsahoval identifikační údaje fanouška, včetně fotografie a klubového členství.

2.3. Kontrola při vstupu na stadiony: Při vstupu na stadiony bylo vyžadováno předložení fotbalového průkazu. Ochránka na stadionu kontroluje průkaz a způsobilost fanouška k účasti na zápase.

2.4. Omezení vstupu násilnickým jedincům: Kluby měly možnost zakázat vstup fanouškům, kteří byli označeni za násilnické nebo problematické. Tito fanoušci byli zařazeni na speciální seznam a nemohli navštěvovat fotbalové utkání (*z archivu The Guardian, 2003-05-23*).

Fotbalový průkaz měl původně za cíl omezit násilí a nelegální chování na fotbalových stadionech. Nicméně systém byl velmi kontroverzní a narazil na odpor fanoušků a obránců občanských práv. Byl kritizován pro nedostatečnou účinnost a obavy z potenciálního zneužití osobních údajů. Nakonec byl fotbalový průkaz zrušen v roce 1991 (z archivu *The Guardian*, 1988-07-7).

3. Zákaz cestování fanoušků - Thatcherová podporovala omezení cestování fanoušků na rizikové zápasy. Byla zavedena opatření, která omezila počet fanoušků cestujících na vzdálené zápasy, zejména do zahraničí. Cílem bylo minimalizovat konflikty mezi domácími a hostujícími fanoušky.

3.1. Omezení vstupu fanoušků: Zákaz cestování fanoušků měl za následek omezení jejich vstupu na stadiony, zejména při zápasech mezi rivalizujícími týmy. Fanoušci byli omezeni v možnosti zakoupit si vstupenky na zápasy ve městech, kde nebyl jejich tým domácím klubem (*King*, 1997).

3.2. Policejní dozor: Policie posílila dozor a kontrolu nad fanoušky, kteří cestovali na zápasy. Prováděly se kontroly na cestě k stadionům, na nádražích a ve veřejných dopravních prostředcích, aby se zamezilo nepříznivým setkáním mezi fanoušky různých týmů (*Buford*, 1993).

3.3. Zákaz skupinového cestování: Skupinové cestování fanoušků bylo často zakázáno, aby se minimalizovala pravděpodobnost střetů a násilí mezi různými fanouškovskými skupinami (*Buford*, 1993).

3.4. Omezení hostujících fanoušků: Hostujícím fanouškům byly přidělovány kvóty na vstupenky a mohli se účastnit zápasů pouze v určených sektorech nebo tribunách, odděleně od domácích fanoušků (*Buford*, 1993).

Zákaz cestování fanoušků měl za cíl snížit riziko násilí na fotbalových utkáních tím, že minimalizoval kontakt a konflikty mezi rivalizujícími fanoušky. Tato opatření byla přijata v reakci na tragédii na Heyselu a měla za následek omezení pohybu fanoušků a posílení bezpečnostních opatření při cestování na fotbalové zápasy (*King*, 1997).

4. Zřízení nových stavebních předpisů pro stadiony – cílem bylo zlepšit bezpečnostní opatření na stadionu a minimalizovat riziko nehod na sportovních událostech. Nové předpisy a změny, které se po tragédii zavedly:

- 4.1. Zvýšené požadavky na konstrukci tribun: Byly stanoveny přísnější normy pro pevnost a odolnost tribun. To zahrnovalo posílení nosných konstrukcí, použití vysoce kvalitního materiálu a přesný výpočet kapacity tribun s ohledem na bezpečnost diváků (Vojkovský, 2016).
- 4.2. Zpřísněné normy pro východy a nouzové východy: Bylo vyžadováno větší množství východů a nouzových východů na stadionech s cílem zlepšit evakuaci diváků v případě nouze. Tyto východy musely být široké, správně označené a snadno přístupné (Vojkovský, 2016).
- 4.3. Instalace bezpečnostních zábran a ochranných opatření: Byla předepsána povinnost instalovat pevné a bezpečnostní zábrany kolem tribun a hrací plochy, aby se zabránilo neoprávněnému vstupu na hrací plochu a minimalizovalo riziko pádu diváků.
- 4.4. Požární bezpečnost: Nová pravidla se zaměřila na požární bezpečnost stadionů. Bylo vyžadováno zavedení požárního plánu, instalace požárních detektorů a hasicích přístrojů a vytvoření bezpečných nouzových východů pro případ požáru.
- 4.5. Bezpečnostní kamerový systém: Bylo vyžadováno, aby stadiony byly vybaveny kamerovým systémem, který umožňoval sledování davů diváků a včasnou detekci potenciálních incidentů. Tento systém sloužil k lepšímu řízení davu a identifikaci osob zapojených do nepokojů.
- 4.6. Zlepšení ochrany diváků: Byla přijata opatření k zajištění bezpečnosti diváků, včetně povinnosti mít lékařskou pomoc a záchranářský tým přítomný na stadionu během zápasů, posílení ochrany před přetlakem a vypracování plánu pro případ mimořádných událostí (<https://essexseniorleague.co.uk/wp-content/uploads/2017/07/stadium-safety-good-practice-guide.pdf>).

V září 1987 bylo zatčeno a převezeno do Belgie 26 anglických fanoušků, kteří se podíleli na tragédii na stadionu Heysel. Soud začal 18. dubna 1988 a trval celý rok. Výsledkem bylo odsouzení 14 anglických fanoušků, kteří byli shledáni vinnými za zabití 39 lidí. Trest dosahoval délky 3 let. Policejní kapitán Johan Mahieu, zodpovědný za sekci Z, byl suspendován na 9 měsíců. Generální tajemník belgického fotbalu Albert Roosens byl suspendován na 6 měsíců. Oba byli shledáni vinnými za trestný čin spáchaný z nedbalosti (The Heysel Stadium Disaster, 1985).

Stadion Heysel byl po tragédii kompletně uzavřen. Až po kompletní rekonstrukci byl stadion v roce 1995 znovu otevřen pod novým názvem King Baudouin Stadium.

3. Tragédie na stadionu Hillsborough

Tragédie se odehrála v Anglii 15. dubna 1989 na fotbalovém stadionu Hillsborough v anglickém městě Sheffield. Stadion hostil semifinálové utkání FA Cupu mezi Liverpoolem FC a Nottingham Forest. Tragédie si vyžádala 97 obětí a více než 700 lidí bylo zraněno. Jedná se o největší tragédii, která se stala na anglické půdě (McDougall, 1996).

3.1. Popis události na stadionu Hillsborough v Sheffieldu

Očekávané semifinálové utkání na fotbalovém stadionu Hillsborough oslovilo přes 55 000 diváků. Liverpoolští fanoušci v počtu 24 000 a Nottingham Forest s 29 000 fanoušky. Rozdíl 5 000 byl kvůli organizaci stadionu, kdy Nottingham Forest dostal jižní a východní tribunu, do kterých se vešlo více fanoušků, a Liverpool FC dostal severní a západní tribunu. Organizace byla takto zvolená, aby se zabránilo případnému konfliktu (Martin, 2005).

Obr. 10: Organizace stadionu Hillsborough

Stadion Hillsborough byl zvolen jako neutrální stadion pro semifinálové utkání FA Cupu mezi Liverpool FC a Nottingham Forest. Na stadionu hostil už několik náročnějších sportovních akcí, co se organizace a bezpečnosti týče. V 80. letech se jednalo o 5 semifinálových utkání. Ani Hillsborough ale nebylo dokonalý stadion, co se bezpečnosti týče. Zejména při důležitých utkáních, jako je semifinále FA Cupu, docházelo k incidentům. Všechny tyto incidenty se odehrávaly právě na Leppings Lane. Západní tribuna pro stání, která se stala osudnou právě 15. dubna 1989. Leppings Lane byl jediným přístupovým místem pro příznivce Liverpoolu. Přístup byl popsán jako „úzké hrdlo“ (Conn, 2016).

Podle oficiální zprávy (Taylor report, 1989) v roce 1981 mezi Tottenham Hotspur a Wolverhampton došlo na Leppings Lane k tlačenci poté, co na tribunu vstoupilo o stovky diváků více, než je maximální kapacita. Následek toho bylo 38 zraněných diváků, mezi úrazy byly zlomeniny nohou, rukou a žeber. Policie se domnívala, že pokud by nebyla přijata rychlá opatření, byla by reálná naděje, že mohlo dojít k úmrtí. Doporučila proto klubu ještě snížit kapacitu. V pozápasovém vyjádření, kde se jednalo o incidentu, předseda Sheffield Wednesday Bert McGee poznamenal: „Incident nicméně přiměl Sheffield Wednesday změnit uspořádání stadionu na Leppings Lane a rozdělit terasu na tři samostatné sektory, aby se omezil pohyb do stran,“ (Hillsborough: The Report of the Hillsborough Panel, 2012).

Terasa byla rozdělena do pěti kotců, když klub v roce 1984 postoupil do první ligy, a v roce 1986 byla odstraněna tlaková bariéra v blízkosti přístupového tunelu, aby se zlepšil pohyb fanoušků při vstupu a výstupu z centrálního ochozu (<https://www.youtube.com/watch?v=3E0QTrvZNAc>).

Po zápase v roce 1981 byl Hillsborough vybrán jako místo konání pro neutrální utkání FA Cupu až v roce 1987. Na čtvrtfinále v roce 1987 mezi Sheffield Wednesday a Coventry City a na semifinále mezi Coventry City a Leedsem United na Hillsborough bylo zaznamenáno vážné přeplnění stadionu. Leedsu byl přidělen stadion Leppings Lane. Jeden z fanoušků Leedsu popsal neuspořádanost u turniketů a absenci stevarda či policejního řízení uvnitř stadionu, což vedlo k tomu, že se dav v jednom ochozu stlačil natolik, že chvílemi nemohl zvednout ruce a zatleskat. Další svědectví hovořila o tom, že fanoušci museli být shora vytahováni do bezpečí

<https://web.archive.org/web/20121020060706/http://www.coventryobserver.co.uk/2012/09/20/news-Sky-Blues-fans-recall-Hillsborough-choas-50631.html>).

V roce 1988 se na Hillsborough v semifinále utkaly týmy Liverpoolu a Nottinghamu Forest a fanoušci hlásili, že se na Leppings Lane mačkali. Liverpool podal před zápasem v roce 1989 stížnost, která byla ale anglickou fotbalovou asociací ignorována. Jeden z fanoušků napsal dopis Fotbalové asociaci a ministru sportu: „Celý prostor byl pevně zaplněn do té míry, že se nedalo hýbat a že jsme já i ostatní kolem mě pocítovali značné obavy o osobní bezpečnost,“ (<https://web.archive.org/web/20120914195848/http://www.metro.co.uk/sport/football/911825-david-bernstein-makes-unreserved-apology-for-hillsborough-disaster>). Na tento dopis reagoval předseda Sheffield Wednesday Bert McGee slovy: „Blbost, nikdo nepřišel o život,“ (<https://www.theguardian.com/football/2012/sep/19/hillsborough-families-sheffield-wednesday-manslaughter-charge>).

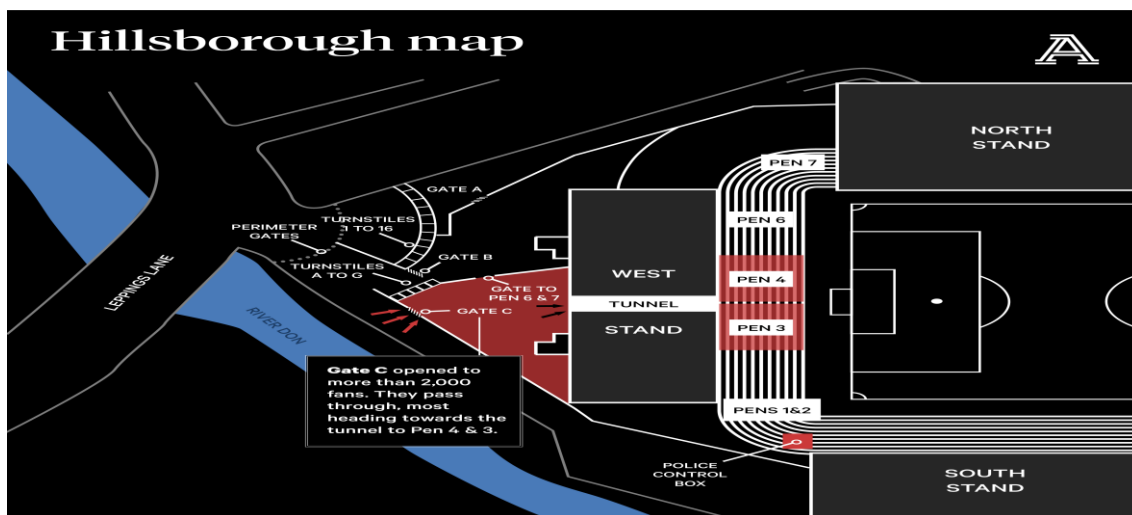
Dostáváme se do roku 1989, kde se po roce znovu setkávají na stadionu Hillsborough týmy Liverpool FC a Nottingham Forest. Jeden z důležitých faktorů nastal již 19 dní před zápasem. Tím faktorem se stala skutečnost, že u policie v jižním Yorkshiru došlo k významnému jmenování vrchního komisaře Davida Duckenfielda jako velitele celé sportovní akce. Jednalo se o velké povýšení, které bylo hodně diskutované mezi policejními silami. Jeden z jeho prvních úkolů bylo organizování semifinále FA Cupu na stadionu Hillsborough i přesto, že neměl Duckenfield žádné předešlé zkušenosti s organizováním akce, natož organizování sportovní akce s více než 55 000 diváky (<https://www.youtube.com/watch?v=3E0QTrvZNac>).

Obr. 11: Lepping Lane na stadionu Hillsborough

Rozdělení liverpoolských fanoušků bylo následující: Z 24 000 fanoušků jich přesně 10 000 mělo lístek na West Stand (západní tribunu pro stání), kdy se na stadion museli dostat přes 7 turniketů, které byly zvoleny pro toto semifinále, hodinu před utkáním bylo na západní tribuně pouze 2 000 fanoušků, zbylých 8 000 stále čekalo před turnikety. Fanoušci, kterým se povedlo se přes turnikety dostat, slepě zamířili přímo do tunelu pro sektory 3 a 4. Půl hodiny do začátku utkání, tlak před turnikety značně vzrostl. Na stadionu zaznělo veřejné prohlášení od organizátorů, aby se na tribunách fanoušci posunuli vpřed a do stran, ale se stálým prouděním lidí z tunelu a bariérami oddělujícími sektory na tribunách se pohyb stal dost náročným. První známky zhoršení situace nastaly 20 minut před utkáním, když byl malý kluk vyzdvižen z tribuny přes plot oddělující hrací plochu a tribunu. Toto byla první známka toho, že se situace vymyká kontrole. Policejní centrála byla spíše jen budka postavená do rohu, aby měla výhled na dění na tribunách. Právě v ní operoval David Duckenfield, který měl přímý výhled na to, co se na tribunách odehrává. Aby toho nebylo málo, nad sebou měl více než 10 televizí, které ukazují živé záběry ze stadionu, ale i to, co se děje mimo stadion. Duckenfield a jeho kolega probírali možnost odložení začátku utkání, aby diváci venku měli dostatek času pro vstup na tribunu. Nakonec se ale Duckenfield rozhodl proti tomuto rozhodnutí a utkání začalo načas. Přes 4 000 fanoušků, kteří mají vstupenky, se stále snaží dostat přes turnikety na Lepping Lane, do začátku utkání přitom zbývá 15 minut. Komisař Roger Marshall má

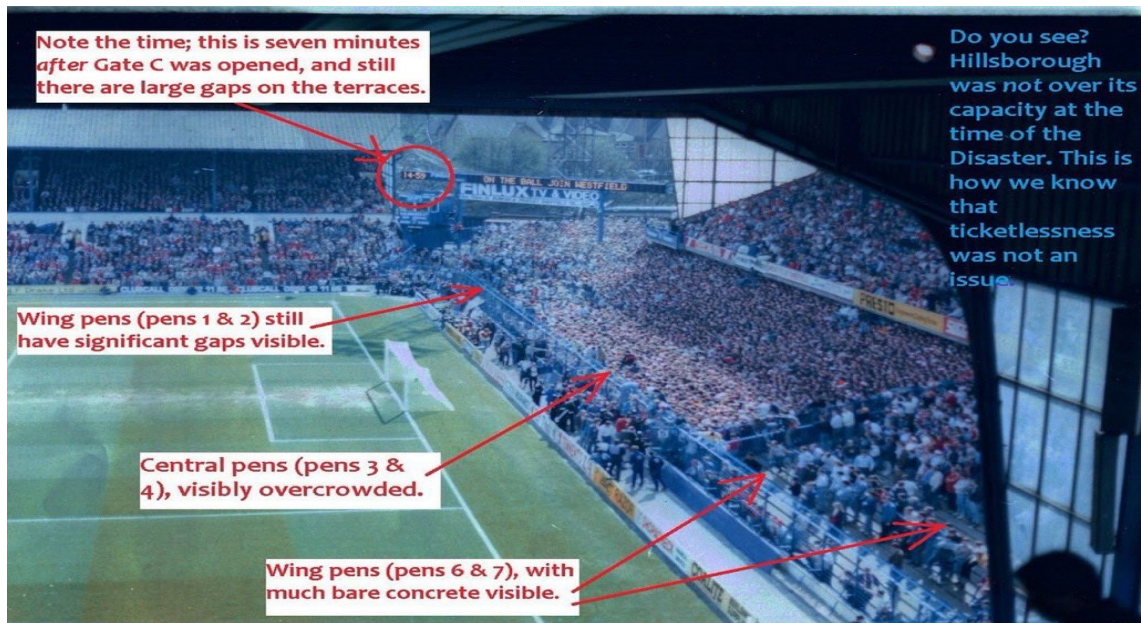
službu právě u vchodu do stadionu, kde je přímým svědkem přelidnění a bojí se, že by mohlo dojít k obětem na životech. Proto doporučí, aby se otevřela brána C, která slouží pro odchod fanoušků ze stadionu. Až po třetím požádání vrchní komisař Ducknfield dá povel, aby se brána C pro liverpoolské fanoušky otevřela. Jen v prvních 5 minutách se dovnitř dostane přes 2 000 fanoušků, žádný policista je nikam nenasměruje, fanoušci jsou na místě, které neznají. Většinou před tunelem byli stevardi, kteří v podobných případech naváděli fanoušky do nezaplňených sektorů. Jediné, co fanoušci vidí, je tunel vedoucí na hrací plochu, nad tunelem je napsáno: standing (pro stání), proto se rozhodnou jít tunelem. Nemají tušení, že tunel vede pro sektory 3 a 4. Snaží se protlačit tunelem širokým 6 m do šířky, který porušuje skoro všechny bezpečnostní předpisy. Všichni fanoušci zamíří tou nejkratší cestou ke stadionu, a to právě tunelem, který se pro mnohé stane osudným. Utkání začíná a ze sektoru 3 a 4 se stává mraveniště. Po pár minutách se obrovským nátlakem rozbije ocelová bariéra, přes kterou lidi přepadávají, začíná boj o holé životy. Tlak se pro první řady stává nezvladatelný, jelikož jsou vši silou natlačeny na ocelový plot oddělující hrací plochu. Fanoušci se buď snaží plot přelézt, nebo jsou vytahováni fanoušky z vrchní tribuny, která se nachází přímo nad nimi. Policie na to reaguje shazováním fanoušků zpátky do tribun, jelikož se v tomto okamžiku domnívá, že se jedná o nepovolenou invazi na hrací plochu, realita je ale jiná (Scraton, 2009) (<https://www.youtube.com/watch?v=3E0QTrvZNac>).

Obr. 12: Organizace West stand na stadionu Hillsborough

Na obr. 12 můžeme vidět organizaci západní tribuny, kde se nacházejí turnikety A-G spolu s bránou C, která byla otevřena pro vstup liverpoolských fanoušků. Tunel,

který je vede pod západní tribunou na tribuny 3 a 4. V rohu se nachází malá policejní stanice Davida Duckenfielda s již zmiňovaným perfektním výhledem na tribuny (<https://theathletic.com/3236654/2022/04/15/life-after-hillsborough-told-by-the-men-and-women-who-survived/>).

Obr. 13: Snímek pořízený z North Stand před utkáním

Na obr. 13 si všímáme množství lidí, kteří se nacházeli na tribunách 3 a 4. Přitom na tribunách 1, 2, 6 a 7 jsou viditelná volná místa, kde lidé dokonce sedí. Tribuny 3 a 4 momentálně dvojnásobně převyšují kapacitu tribun, nakonec ji budou převyšovat i trojnásobně. Snímek je pořízen před utkáním, v brance ještě není ani brankář, a přesto i přes alarmující vývoj na tribunách utkání začne.

Obr. 14: Fanoušci Liverpoolu se dostávají na hrací plochu

Obr. 14 je pořízen těsně poté, co se rozbije ocelová bariéra, která uvězní lidi v předních řadách na tribunách 3 a 4. Na snímku si můžeme všimnout liverpoolského brankáře Bruce Grobbelaara, který je stále na hrací ploše. Fanoušci se snaží dostat brankami, které slouží jako nouzový východ, z tribuny. Snímek je pořízen přímo pod policejní stanicí, která se nachází mezi West Stand a South Stand (podle obr. 13).

Vrchní velitel Duckenfield v této policejní stanici nařídil otevření brány C. Jeho první odpověď byla, že liverpoolští fanoušci se násilím dostali přes policejní síly a přes bránu C. Vstoupili na stadion a snažili se protlačit k hrací ploše a tím pádem vznikl přetlak na tribunách, který vyústil do vzniku obětí. Byla to lež. V rozhovoru po tragédii Duckenfield uvedl: „Nelhal jsem, všichni jsme byli v šoku. Jen jsem si v té fázi myslel, že bych neměl plně komunikovat o situaci. Možná jsem pana Kellyho zmátl.“ Graham Kelly byl v roce 1985 výkonným ředitelem FA a utkání se osobně účastnil (*Taylor, 1989*). Podle *Scratora (2009)* Duckenfield Kellyho rozhodně zmátl a Kelly mu naprosto důvěřoval. Proto vydal Graham Kelly prohlášení o tom, co se na stadionu stalo. Graham Kelly mediím pouze předal Duckenfieldovy lži o tom, že za celou tragédii jsou zodpovědní pouze fanoušci Liverpoolu. Do hodiny byla tato zpráva rozeslána do celého světa. Liverpoolští fanoušci byli obviněni do první hodiny po zjištění, že došlo ke tragédii.

Následky prohlášení byly tvrdé. Jacques George prezident organizace FIFA: „Zvířata, která prorazila na stadion.“ Koroner, který dorazil 2 hodiny po začátku utkání, poručil odebrání vzorku krve z mrtvých těl, aby se zjistilo procento alkoholu mužů, žen i dětí. Něco doposud nevídaného, asistenti tedy začali odebírat vzorky krve z bezvládně ležících obětí. Jižní Yorkshirská policie: „Nemyslíme si, že by teď bylo správné mluvit o

zvířecím chování fanoušků, o úrovni pití.“ Brian Clough, majitel týmu Nottingham Forest: „Fanoušci Liverpoolu byli zabiti fanoušky Liverpoolu.“

Obr. 15: Margaret Thatcherová, bývalá premiérka, po tragédii na Hillsborough

Den po tragédii bývalá premiérka Spojeného království Margaret Thatcherová navštívila stadion a nemocnice. Velká zajímavost je ta, že podle *Scratora (2009)* neexistuje žádný záznam z tohoto setkání, není žádný důkaz o přítomnosti vrchního strážmistra, předsedy fotbalové asociace, předsedy městské rady, všichni jsou ale vyfoceni na obr. 16. Jediné svědectví, které ze setkání máme, bylo svědectví sira Bernardina v dopise: „Hillsborough jsem navštívil ráno po katastrofě (s Margaret Thatcherovou). Víím, co jsem se na místě dozvěděl. K žádnému Hillsborough by nedošlo, kdyby se dav, který byl zjevně pod vlivem alkoholu, nepokusil proniknout na hřiště. Svalovat vinu na policii je výmluva. Nevidím důvod, proč se obracet na organizaci, která není schopna přijmout tento jednoduchý fakt,“ (<https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/sir-bernard-ingham-who-labelled-7837120>).

3.2. Vyšetřování tragédie Hillsborough

Hlavním vyšetřovatelem byl soudem jmenován lord Justice Taylor, který byl autorem Taylor report (Taylorovy zprávy). Měl za úkol analyzovat tragédii, která se stala 15. dubna 1989 na stadionu Hillsborough při semifinálovém utkání mezi Liverpool FC a Nottingham Forest. Lord Taylor zveřejnil dvě zprávy, v srpnu zprávu průběžnou a v lednu roku 1990 zprávu závěrečnou (*Taylor, 1989*).

Taylor (1989) zjistil, že „neexistuje žádné státní opatření“ pro kontrolu vstupu diváků do prostoru turniketů. Na otázku, proč nebylo přijato více opatření ke kontrole jednotlivců a zlepšení toku fanoušků přicházejících na stadion ze západní strany, „kde je prostor turniketů tak malý a nešikovně uspořádaný“, vedoucí policejní důstojníci odpověděli, že praxe se nelišila od minulosti a že neměli důvod očekávat problémy, protože dřívější akce proběhly bez větších incidentů. Ve skutečnosti Taylor zaznamenal pouze dva případy, kdy byl vstup na Leppings Lane jediným přístupem na severní a západní stranu hřiště, a to při semifinále v letech 1987 a 1988, přičemž v obou případech došlo k přetížení, ale díky štěstí a okolnostem nebyla policejní připravenost „vystavena takové zkoušce a zátěži jako o rok později“.

Nutnost otevření brány C byla způsobena nebezpečnou zácpou u turniketů A-G. Klub i policie si měly uvědomit, že prostor u turniketů nemohl snadno zvládnout tak velké množství lidí. Policejní taktika v daný den selhala a nedokázala zajistit kontrolu nad situací (*Taylor, 1989*).

V důsledku nedostatečného počtu turniketů bylo vypočteno, že by trvalo až do konce prvního poločasu, než by se všichni držitelé vstupenek dostali na stadion, kdyby nebyla otevřena výstupní brána C. Z toho důvodu byla otevřena, aby fanouškům byl umožněn vstup dovnitř. Podle odhadů fanoušci kapacitu nepřesáhli, pouze jich byl nadbytek na jednom místě. Po vstupu na stadion většina fanoušků vstupujících na tribunu zamířila do centrálních sektorů 3 a 4, jak je naváděla velká cedule nad přístupovým tunelem (*Taylor, 1989*).

Vzhledem k tomu, že sektory 3 a 4 byly 10 minut před utkáním plné, měl být tunel uzavřen. O uzavření tunelu měl rozhodnout David Duckenfield, který situaci monitoroval v kontrolní místnosti. Kdyby byl v tomto smyslu vydán příkaz při otevření brány C, mohli být fanoušci nasměrováni do prázdných prostorů a této katastrofě se mohlo předejít. Nevydání tohoto příkazu bylo první zásadní chybou (*Taylor, 1989*).

Standardní postup pro ligové utkání byl takový, že se odhadla velikost fanouškovské základny, určilo se, kolik ochozů je třeba otevřít, a pak se postupně zaplnily jednotlivé sektory. Pro utkání s vyprodanými vstupenkami, jako například semifinálové zápasy, byl zvolen jiný postup, kdy fanoušci mohli po příchodu na tribunu vstoupit do kteréhokoli sektoru. Neexistovaly žádné mechanické ani elektronické prostředky, které by umožňovaly vypočítat, kdy je kapacita jednotlivých sektorů naplněna (*Taylor, 1989*).

Oficiální kombinovaná kapacita centrálních kotců byla 2 200 osob, ale Úřad pro bezpečnost a ochranu zdraví zjistil, že měla být snížena na 1 693 osob, protože tlakové bariéry a obvodové brány neodpovídaly Green Guide (Zelenému průvodci). Odhaduje se, že krátce po výkopu v 15:00 bylo v kotcích více než 3 500 osob. Přeplněnost způsobila fatální tlačeni (Taylor, 1989).

Green Guide/ The Guide to Safety at Sports Grounds byl publikován v roce 1973 jako bezpečnost na sportovištích. Jednalo se o certifikaci bezpečnosti na stadionech při provozování sportovních akcí. Zákon o bezpečnosti byl přijat z roku 1975 po katastrofě na stadionu Ibrox v roce 1971 a následné zprávě lorda Wheatleyho. Byl zaveden především proto, aby řešil otázku bezpečnosti diváků na sportovních stadionech, kam chodilo velké množství lidí. Nutno dodat, že po katastrofě v Hillsborough v roce 1989 a zprávě lorda Justice Taylora tehdejší anglický a skotský úřad souhlasil s implementací klíčových Taylorových doporučení v Anglii a ve Skotsku na dobrovolném základě fotbalovými úřady (*Guide to Safety at Sports Grounds, 1973*).

Když se na hrací ploše poprvé objevili fanoušci, okamžitě se předpokládalo, že hrozí invaze na hřiště. Po delší době bylo tvrzení vyvráceno, jelikož se fanoušci nepřesouvali dál přes hrací plochu, ale zůstali těsně za plotem. Situaci nepřispěla ani nedostačující počet záchranářů a zdravotnického vybavení. Na pořízených fotografiích je vidět, že fanoušci jsou odnášeni na provizorních lehátkách z reklamních panelů (Taylor, 1989).

Lord Taylor považoval rozdělení diváků pro katastrofu za irelevantní. „Nedomnívám se, že kdyby byl výběr stran stadionu obrácený, výsledek by se nezměnil, až na to, že by se jednalo o fanoušky Nottinghamu,“ (Taylor, 1989).

V dalších kapitolách se Taylor (1989) zabýval přítěžujícími faktory. Jak už víme, ze začátku se objevilo obvinění, že k neštěstí přispělo chování fanoušků Liverpoolu, které se týkalo především konzumace alkoholu před zápasem a pokusů o vstup na hřiště bez vstupenky. Lord Taylor sice uznal, že tyto skutečnosti situaci zhoršily, ale jednalo se o druhotné faktory. Odhady svědků o počtu opilých fanoušků se lišily. Ačkoli bylo jasné, že mnoho fanoušků bylo pod vlivem alkoholu, lord Taylor jednoznačně prohlásil, že jich byla menšina.

Independent panel Hillsborough (2012) poznamenal, že přestože byla Taylorova zpráva odmítnuta, později zveřejněné dokumenty potvrzovaly jeho tvrzení (<https://web.archive.org/web/20140426172703/http://hillsborough.independent.gov.uk/report/Section-1/summary/page-5/>).

Jako další rozhodující faktor byla naznačena možnost, že se fanoušci pokoušeli získat vstup bez vstupenek nebo s padělanými vstupenkami. Policie Jižního Yorkshiru naznačila, že pozdní příchod fanoušků se rovnal spiknutí s cílem získat vstup bez vstupenek. Analýza elektronického monitorovacího systému, analýza Úřadu pro zdraví a bezpečnost a výpovědi očitých svědků však ukázaly, že celkový počet lidí, kteří vstoupili na tribunu Leppings Lane, byl nižší než oficiální kapacita tribuny. Z výpovědí očitých svědků vyplynulo, že vstupenky byly k dispozici v den konání akce a že vstupenky na Leppings Lane byly v prodeji na Anfieldu až do předchozího dne. Zpráva konspirační teorii odmítla (*Taylor, 1989*).

Taylor (1989) uzavřel svou kritiku policie v Jižním Yorkshiru tím, že označil vyšší velící důstojníky za „defenzivní a vyhybavé svědky“, kteří odmítají přijmout jakoukoli odpovědnost za chyby. Celkem při vyšetřování ústně vypovídalo asi 65 policistů. *Taylor (1989)* uvedl, že kvalita jejich svědectví byla většinou nepřímo úměrná jejich hodnosti.

Šest měsíců po události je rozsudek hořce zpochybňován řadovými policisty, kteří se domnívají, že policii byla způsobena velká křivda. Mladší policisté předkládali prohlášení původnímu vyšetřovacímu týmu West Midlands, ve kterém se zmiňovali o neukázněném chování části liverpoolských fanoušků. Opakovaně uváděli, že míra opilosti a odhodlání opozdílů vstoupit na hřiště byla mnohem větší než cokoli, s čím se dříve na fotbalových zápasech setkali. Taylorova zpráva poukazuje na to, že z důkazů poskytnutých při vyšetřování nevyplývalo, že by se velké množství alkoholu prodávalo v nelicenčních prodejnách a supermarketech. Lord Taylor se však zabýval prodejny nápojů v blízkosti hřiště a policie trvá na tom, že k silnému popíjení docházelo v hospodách vzdálených několik kilometrů. Právě přítomnost početného kontingentu opilých fanoušků v davu opozdílů mohla rozpoutat řetězec událostí, které nevyhnutelně vedly k tragédii (<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/hillsborough-police-who-dispute-taylors-verdict>).

Taylorova zpráva měla hluboký dopad na bezpečnostní normy pro stadiony ve Spojeném království. Bylo odstraněno obvodové a boční oplocení a mnoho špičkových

stadionů bylo přestavěno na účelové stadiony pro Premier League. Momentálně jsou všechny stadiony převážně pro sezení. (http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/318497.stm).

Deva Stadium Chester City F.C. byl prvním anglickým fotbalovým stadionem, který splňoval bezpečnostní doporučení Taylorovy zprávy, a The Den Millwall F.C. byl prvním novým stadionem, který byl postaven a splňoval doporučení (http://www.millwall-history.org.uk/the_den5.htm).

Taylorova (1989) závěrečná zpráva obsahovala 76 doporučení, mezi nimiž bylo i snížení počtu míst k stání v souladu s těmito důkazy, ale po uplynutí dané lhůty měly všechny stadiony určené podle zákona o bezpečnosti sportovišť z roku 1975 připouštět diváky pouze k sezení. Řada jeho doporučení nebyla provedena, včetně zavedení celoplošného sezení pro jiné sporty než fotbal. Zákon o divácích fotbalu z roku 1989 obsahoval nařízení, podle něhož se fotbalová hřiště měla stát celoplošnými podle pokynů státního tajemníka. Na to měl dohlížet Úřad pro udělování licencí pro fotbal (nyní Úřad pro bezpečnost sportovišť).

Ani po Taylorově zprávě soud neshledá Davida Duckenfielda vinným. Se soudním rozhodnutím samozřejmě rodiny obětí nesouhlasí. Proto v roce 2012 vzniká The Report of the Hillsborough Independent Panel, která případ znovu otvírá pro nalezení nových dokumentů a svědectví týkajících se tragédie na stadionu Hillsborough. Tehdejší premiér David Cameron v roce 2012 uvedl: „S nalezením nových důkazů tohoto případu je z mé pozice premiéra správné učinit oficiální omluvu 96 rodinám, které přišly na stadionu o člena rodiny.“ Zásadní nalezený důkaz byla audionahrávka výpovědi moderátora, který pokládá otázky a David Duckenfield na ně odpovídá: „Souhlasíte s následujícími informacemi?“ „Fanoušci umřeli při tlačenci na prostředních tribunách?“ „Ano, souhlasím.“ „Že kdyby fanouškům nebylo umožněno projít tunelem do centrálních tribun, k ničemu by nedošlo?“ „Ano, souhlasím.“ „Že uzavření tunelu by tomu zabránilo, a tudíž by zabránilo tragédii?“ „Ano, souhlasím.“ „Že jste nedokázal poznat nutnost zavření tunelu?“ „Souhlasím, situaci jsem nepoznal.“ „A tedy nepodnikl kroky k dosažení tohoto cíle?“ „Ano, souhlasím pane.“ „A že tímto selháním jste způsobil smrt 96 lidí při tragédii Hillsborough?“ „Ano, souhlasím,“ (https://www.youtube.com/watch?v=3weo3N_COAM). David Ducknfield byl také dotázán na lži, které sdělil těsně po tragédii. Ohledně fanoušků Liverpoolu, kteří podle slov Ducknefielda prorazili násilím bránu C a vstoupili na stadion bez lístků. David

Ducknfield v rozhovoru pro BBC News reagoval: „Pravděpodobně jsem se hluboce styděl, byl jsem v rozpacích a velmi rozrušen. Nechtěl jsem přiznat sobě ani nikomu jinému, jaká situace ve skutečnosti je. Rodinám z Liverpoolu bych chtěl vzkázat toto - lituji tohoto opomenutí a budu ho litovat až do smrti,“ (https://www.youtube.com/watch?v=3weo3N_COAM).

V roce 2016, po více než 27 letech, soud rozhodl o omilostnění liverpolských fanoušků. Fanoušci Liverpoolu nenesou vinnu za tragédii z 15. dubna 1989 na stadionu Hillsborough a ti, kteří zemřeli, byli nezákonně zabiti. Bylo to pouze hořké vítězství, jelikož později toho roku byl souzen i David Ducknefield, který byl shledán nevinným v případě zabití z nedbalosti. Rodiny obětí s verdiktem jasně nesouhlasily a je možné, že v budoucnu se případ znovu otevře, tady ale musíme brát v potaz, že Davidu Ducenfieldovi bude v roce 2023 už 79 let (<https://www.youtube.com/watch?v=MNS26Oj9B4o>).

4. Závěr

Cílem této práce bylo popsání tragédií anglického fotbalu v 80. letech 20. století. V práci jsem se zaměřil na dvě události. První z nich se konala 29. května 1985 na stadionu Heysel v Bruselu, jednalo se o finále Ligy mistrů UEFA mezi anglickým Liverpoolem FC a italským Juventusem FC. Při tragédii přišlo o život 39 fanoušků a více než 600 jich bylo zraněno. Jako hlavní viníci byli označeni fanoušci Liverpoolu, ale organizace UEFA, belgičtí pořadatelé a belgické policejní složky měli na tragédii také svůj vliv. V pohledu fotbalové asociace UEFA se jednalo o dosud největší tragédii, se kterou byla UEFA přímo spojována pro neadekvátní organizováním finálového utkání. Stadion Heysel prošel po tragédii plnou rekonstrukcí a roku 1995 se znovu otevřel pod novým jménem Stadion krále Baudoina. Na stadionu se od té doby neodehrálo jediné utkání spojené s Ligou mistrů UEFA a ani žádné reprezentační utkání Belgického národního týmu, které se do té doby na stadionu pravidelně konalo.

Druhá událost se konala 15. dubna 1989 na stadionu Hillsborough v Anglii, jednalo se o semifinále FA Cupu mezi anglickými týmy Liverpool FC a Nottingham Forest. Tragédii nepřežilo 97 lidí a více než 766 bylo zraněno. Dlouhých 27 let byli za viníky označováni fanoušci Liverpoolu, že celou tragédii zavinili oni, když se jako zvířata bez vstupenek dostali přes bránu C a právě proto přišlo o život 97 lidí. Až soud roku 2012 zprostil liverpoolské fanoušky obvinění, ale jasného viníka podle mého názoru stále nepotrestal. V následujících letech bych se nedivil, kdyby byl případ Hillsborough znovu otevřen.

Když porovnáme 80. léta 20. století s dneškem, všímáme si velkých rozdílů a změn, jak už v organizaci, tak hlavně v bezpečnostních opatřeních. V 80. letech 20. století bylo chuligánství na denním pořádku. Fotbalová utkání připomínala spíše boxerské zápasy v ringu. Fotbal v tomto období šel do pozadí a sloužil fanouškům jen jako zástěrka pro příležitost se opít a později i poprat. Když se podíváme na anglický fotbal nyní, je na první pohled vidět, že se hlavně prostředí a bezpečnost výrazně zlepšily. Ruku v ruce s tím jde i atmosféra, kterou já osobně nemůžu s 80. léty 20. století porovnávat, jelikož jsem ještě nebyl na světě a nemohl jsem zažít v tomto období atmosféru na stadionech. Přece jenom mino přijde z prozkoumaných živých záznamů, které jsem mohl při tvorbě této bakalářské práce vidět, že atmosféra není tak silná, jako bývala dříve. Měl jsem tu možnost být svědkem na pár utkáních Premier League v Anglii, při kterých jsem mohl

slyšet komunikaci hráčů na hrací ploše. Co se týče rivalových utkání, si ani já nemohu stěžovat. Atmosféra se dala krájet, celý stadion se otrásal od základů neustálým zpěvem klubových chorálů. Samozřejmě netvrdím, že atmosféra je důležitější, ale na stadionech v Anglii by určitě neměla chybět. Zdraví by ale stále mělo být na prvním místě. Tímto si však můžeme potvrdit, že všechno má svoji cenu. V tomto smyslu je cena za větší bezpečnost při fotbalových utkáních přímo úměrná nižší divácké atmosféře.

V dnešní době se fotbal v Anglii bere jako jeden z nejbezpečnějších zážitků, jaké si člověk může dopřát. Zde je vidět, že za dobu 30 let se fotbal díky reformám a novým požadavkům posunul na tu správnou kolej, a tou je zajistit prvotně bezpečí pro své fanoušky a hráče.

Seznam použitých informačních zdrojů

Literatura

BUFORD, Bil. *Among the Thugs*. Vintage Books, 1993. 320 s. ISBN: 0679745351.

DIGBY, Adam. *Juventus: A History in Black and White*. Ockley Books Limited, 2015. 229 s. ISBN: 9780957141087.

GREAT BRITAIN. *Guide to Safety at Sports Grounds*. H.M. Stationery Office, 1973. 232 s. ISBN: 978-1-9164583-0-7.

GUILIANOTTI, Richard. *Football, Violence and Social Identity*. Routledge, 1994. s 280. ISBN: 9780203639887.

HUGHES, Simon. *Ring of Fire: Liverpool into the 21st century: The Players' Stories*. CPress, 2018. s 336. ISBN: 978-80-264-1877-1.

KING, John. *The Football Factory*. Vintage Books, 1997. s 272. ISBN: 9780099731917.

MAREŠ, Miroslav; SUCHÁNEK, Marek; SMOLÍK, Josef. *Fotbalové chuligáni: evropská dimenze subkultury*. Brno: Centrum strategických studií, 2004. s 182. ISBN: 80-903333-0-3. 9-18 s.

NAVARA, Milan; BUZEK, Mario; Oldřich, Ondřej. *Kopaná teorie a didaktika*, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s 184. ISBN: 14-330-86.

SCRATON, Phil. *Hillsborough: The Truth*. Mainstream Publishing Company, 2009. s 272. ISBN: 1845964950.

SEKOT, Aleš. *Sociologické problémy sportu*. Praha: Grada Publishing, 2008. s 162. ISBN: 9788024763002.

SEKOT, Aleš. *Sociologie sportu*. Brno: Paido, 2006. s 412. ISBN: 80-7315-132-4.

SMOLÍK, Josef. *Fotbalové chuligánství*, 1. vyd. Karlovy Vary: Zdeněk Plachý, 2008. s. 280. ISBN: 978-80-903556-3-7. 14-34 s.

TAYLOR, Matthew. *The Association Game: A History of British Football*. Pearson Education Limited, 2013. s 528. ISBN: 10-0582505968.

UK Legislation. 1986. *The Safety of Sports Grounds (Extension to Football Grounds) Order 1986*. S.I. 1986/1044. 3053

VOJKOVSKÝ, Jiří. *Fotbalové stadiony 2*. VS-NETCOM, 2018. s 144. ISBN: 978-80-270-4817-5

VOJKOVSKÝ, Jiří. *Fotbalové stadiony*. Egmont, 2016. s 139. ISBN: 978-80-252-3665-9

WILLIAMS, John A., *Red Men: Liverpool Football Club The Biography*. Transworld LTD, 2010. s. 432. ISBN: 9781845965570.

WILSON, Paula. *Juventus FC*. Lightbox Learning, 2018. ISBN: 1489677933.

Periodika

Stampa Sera. Editrice La Stampa S.p.A, 1980-05-21.

UK Legislation. 1986. The Safety of Sports Grounds (Extension to Football Grounds) Order 1986. S.I. 1986/1044. 3053

Z archivu The Guardian. UK news. Jeffery S. The recent history of ID cards. 2003-05-23.

Z archivu The Guardian. UK news. Oliver B. The Kick that stunned football. 2004-10-31.

Z archivu The Guardian. UK news. Wintour P. Thatcher won't back down on soccer ID cards. 1988-07-7.

Dokumenty

BBC News. [online]. © 2023. What happened at Hillsborough. 2016. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=MNS26Oj9B4o>.

BBC Sounds. [online]. © 2023. World Football – The Ghost of Heysel. Green A. 2015-05-29. Dostupné z: <https://www.bbc.co.uk/sounds/play/p02ryjfv>.

BBC World Service. Alan Hansen: Player and Pundit. Hansen A. 2014-06-05.

BBC World Service. Witness History - The Heysel Stadium Disaster. 2015-05-29

BBC Yorkshire. [online]. © 2023. The Hillsborough Disaster: The Truth. Morrow N. 2012. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=YecMPNTvoAQ&t=76s>.

Heysel: The Day Football. Martin H. B. 2005-05-04.

Hillsborough. McDougall Ch. 1996.

Sky Sports. [online]. © 2023. The Explosive 80s: How Heysel Changed Football. Gray D. 2015. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=lh6hotX4ZHc>.

The Guardian. [online]. © 2023. Hillsborough: anatomy of a disasters – video. Conn D. 2016-04-26. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/uk-news/video/2016/apr/26/hillsborough-inquiry-anatomy-of-a-disaster-video>.

The Guardian. Fotgotten Stories of Football – The 1985 English Super Cup – podcast. Steinberg J. 2020-06-29.

Internetové zdroje

Alvin Almazov – Merseyside Derby. [online]. © 2023. Almazov A. Dostupné z: <https://alvin-almazov.com/soccer-eng/merseyside-derby/>.

Bbc News – Hillsborough: The Thirty-year Search for Justice. [online]. © 2023. 2019. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=3weo3N_COAM.

Bbc News – World Edition. A hard lesson to learn. [online]. © 2023. 1999. Dostupné z: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/318497.stm.

Bleacherreport – The Dark Shadow of Heysel. [online]. © 2023. Gore D. 2010. Dostupné z: https://bleacherreport.com/articles/321751-the-dark-shadow-of-heysel?comment_id=1756277.

Coventry Observe – Sky Blues fans recall Hillsborough choas. [online]. © 2001-2012. Carpenter S. 2012. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20121020060706/http://www.coventryobserver.co.uk/2012/09/20/news-Sky-Blues-fans-recall-Hillsborough-choas-50631.html>.

Crowd Management Measures – FA Good Practise Guide for Football Clubs. [online]. © 2021. Dostupné z: <https://essexseniorleague.co.uk/wp-content/uploads/2017/07/stadium-safety-good-practice-guide.pdf>.

FootballHistory. [online]. © 2023. Footballhistory.org. Dostupné z: <https://www.footballhistory.org/club/liverpool.html>.

Hillsborough Independent Panel – Discosed materiál and report. Summary of Chapter 3: Custom, practice, roles, responsibilities. . [online]. © 2012. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20140426172703/http://hillsborough.independent.gov.uk/report/Section-1/summary/page-5/>.

International Football Hall of Fame. [online]. ©2000. Footballing History. Dostupné z: <http://www.ifhof.com/wn/history.asp>.

Metro – David Bernstein makes unreserved apology for Hillsborough disaster. [online]. © 2012. Ross S. 2012. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20120914195848/http://www.metro.co.uk/sport/football/911825-david-bernstein-makes-unreserved-apology-for-hillsborough-disaster>.

Mirror – Sir Bernard Ingham who labelled Liverpool fans tanked up yobs refuses to apologies to Hillsborough families. [online]. © 2023. Bagot M. 2016. Dostupné z: <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/sir-bernard-ingham-who-labelled-7837120>.

Otb Sports Radio. [online]. © 2023. Mark Lawrenson recalls night of the 1985 stadium disaster. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=YXZfMJEmN_g.

Spartacus Educational. [online]. © 1997-2021. Spartacus Educational Publishers Ltd. History of Football. Dostupné z: <https://spartacus-educational.com/Fhistory.htm>.

The Athletic – Life after Hillsborough, told by men and women who survived. [online]. © 2023. Hughes S. 2022. Dostupné z: <https://theathletic.com/3236654/2022/04/15/life-after-hillsborough-told-by-the-men-and-women-who-survived/>.

The Guardian – Hillsborough families call for Sheffield Wednesday manslaughter inquiry. [online]. © 2023. Conn D. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/football/2012/sep/19/hillsborough-families-sheffield-wednesday-manslaughter-charge>.

The Hillsborough Stadium Disaster. [online]. © 2023. Taylor report. Taylor J. 1989. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20120913180240/http://www.southyorks.police.uk/sites/default/files/Taylor%20Interim%20Report.pdf>.

The Millwall History Files – Moving on: The New Den. [online]. © 2023. 2014. Dostupné z: http://www.millwall-history.org.uk/the_den5.htm.

The Report of the Hillsborough Independent Panel. [online]. © 2023. London: Stationery Office. 2012. ISBN: 9780102980356. Dostupné z: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/229038/0581.pdf.

The Report of the Hillsborough Independent Panel. [online]. © 2023. London: Stationery Office. 2012. Dostupné z: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/229038/0581.pdf.

This Is Anfield – Naming the Kop and multi-coloured seats. [online]. © 2023. Sear J. 2022. Dostupné z: <https://www.thisisanfield.com/2022/07/naming-the-kop-multi-coloured-seats-the-history-of-all-4-stands-at-anfield/>.

U.S. Department of Justice – Office of Justice programs. Hillsborough – The Police Who Dispute Taylor’s Verdict. [online]. © 2023. Judge T. 1989. Dostupné z: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/hillsborough-police-who-dispute-taylors-verdict>.

Ukpol.co.uk – Political Speech Archive. [online]. © 2023. Margaret Thatcher – 1985 Statement on the Heysel Stadium Tragedy. Dostupné z: <https://www.ukpol.co.uk/margaret-thatcher-1985-statement-on-the-heysel-stadium-tragedy/>.

University Belfast – Recovering Truth, Informing Justice-Reserching the Hillsborough Disaster. [online]. © 2023. Scraton P. 2013. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=3E0QTrvZNAc>.

Where have All the Bootboys Gone? – Skinhead Style and Graphic Subcultures. [online]. © 2023. Bestley R. Dostupné z: https://ualresearchonline.arts.ac.uk/id/eprint/7612/6/Bootboys_Catalogue_LR.pdf.

Z historie fotbalu Dostupné z: https://sksenovfotbal.wbs.cz/historie/Z_HISTORIE_FOTBALU.pdf